

LOUIS BOBE

BREMERHOLMS KIRKE
OG
HOLMENS MENIGHED

GENNEM TRE AARHUNDREDER

MDCXIX-MCMXIX

UDGIVET

PAA FORANSTALTNING AF MARINEMINISTERIET

SOM OVERTILSYN FOR KIRKEN

KØBENHAVN

H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS J. H. SCHULTZ A/S

MCMXX

KONG CHRISTIAN DEN FJERDE.

REPRODUKTION EFTER STIK AF ALBERG HÆLWEGH
EFTER KAREL VAN MANDER'S MALERI

Navnet for alle Navne, der paa Mindedagen for Holmens Kirkes trehundredaarige Bestaaen den 5. September 1919 har Krav paa at ihukkommes, er Kong *CHRISTIAN DEN FJERDE*, Menighedens Stifter og Kirkens Grundlægger.

Fra Drengaaarene, da han paa Skanderborg Sø lærte Skibsteknik og Skibsmanøvrer, stod hans Hu til Søen. Gennem mange Sørejser helt op til Nordkap blev han øvet i Sømandsfærd. Flaadens Udvikling og Søfartens Fremme blev fra hans første Regeringsaar det mest nationale af alle hans Kongegernings Maal. Han skabte efter eget Initiativ en Orlogsflaade, hvis Lige ikke før var set i Norden; han fulgte, støttet til personlig Sagkundskab, de enkelte Skibes Bygning og tilsaa deres Udrustning. Ved Ekspeditioner til fjerne Landes Kyster, som førte til Grønlands Genopdagelse, ved Oprettelsen af driftige Handelskompagnier blev Havet gennem ham først ret »de Danskes V ej «. Han var ufortrøden i sin I vel' for at skaffe sine Befalingsmænd til Søs, Skibsbesætningerne og Værftsarbejderne gode Kaar, baade i aandelig og materiel Henseende, ved Oprettelsen af Navigationsskolen og Holmens Skoler, ved at samle dem til en Menighed i et eget Gudshus nær deres Virkested, ved betryggende Ordning af deres Arbejds- og Lønningskaar, Bepisning og Beklædning, ved at bygge dem Bolig og sikre dem Ly paa de gamle Dage, først i Skipperboderne overfor Holmens Kirke, siden i Nyboder, den trygge, lune Rede for Holmens faste Stok.

I Fredens Tid forestiller man sig bedst Kong Christian IV. som han færdedes til daglig blandt sine Folk paa Bremerholmen, hvor han skabte en hel lille Verden for sig af travl og glad Virken, som han fulgte i de mindste Enkeltheder.

En Skikkelse af sand kongelig Rejsning, den legemliggjorte Renæssance, blodrig og hærdebred, med de stolte, lynende øjne og den stærke, krogede Herskernæse. Selv var han af Sind ligesom i Slægt med Havets Storm og Stille. Som en Stormvind, naar Vre-

den fik den vejrbidte Sundhedsrødme til at vige fra hans Kinder, »saa at de blev hvide lig et Lagen, og hans Læber dirrede«, alligevel han kunde rose sig af aldrig med Vidende og Vilje at have gjort nogen Uret; som Solskin, naar han til sine Folk oplod sin dybe Host meo »elskelige«, skæmtsomme Ord, med djærve Fyndsprog af Sofolkets egen Mund, dansk af Tale og Sind som ingen Konge herhjemme før ham. En fribaaren Sømandsnatur, der gav sig som han var, en Hader af Krogveje, Smiger og Hykleri.

Hans Brøst og Fejl var for en stor Del hans Samtids, og ud fra dens Livssyn og Tankesæt maa hans Færd og Liv bedømmes. Den seneste Tids historiske Kritik har revet i hans Krans og røvet hans Skikkelse meget af den næsten eventyrlige Glans af Majestæt og Folkelighed, i hvilken han gennem Aarhundreder har staaet som Danmarks Heltekonge og typisk national Fremtoning.

Denne Kritik er ikke helt en Vinding, ej heller udelukkende en Nyvinding, thi blandt Kongens Samtidige var der i alt Fald en, som havde øje netop for de samme Brist, en sen Eftertid bebrejder ham: hans kortsynede, dynastiske Politik og svigtende diplomatiske Evner. Men af denne Kongens forstandige Dommer kan Nutidens vragende og vejende Forskere lære, at Beundring og Kritik godt kan bestaa Side om Side.

»Denne store Konges Dyder« vidner den samme Hjemmelsmand, »var Højsind og Retfærdighed, Vennesælhed og Mildhed«. Land og Folk val' under hans Scepter i tryk Fred og blomstrende Stand i et halvt Aarhundrede, indtil den ulykkelige Krig overgik Higet; og derfor »bør denne priselige og glørværdige Konges Erindring og Ihukommelse hos Landets Børn være udødelig og holdes i dybeste Ærefrygt og Ærbødighed«.

Med fuld Føje har den danske Sømagts Historieskriver udtalt, at vor Flaade har en særlig Ret til at tilegne sig Kong Christian IV., ikke alene som duelig Sømand og Skibschef, men ogsaa som den, der bragte nyt Liv i Flaadens Uuvikling og Organisation, som Admiral og Hojstbefalende i Søkampen. Mangt et kronet Hoved har baaret Admiralens Uniform, men ingen med større Ret. Kong Christian den Fjerdes Navn har i Folkets Bevidsthed, som i Historien og Digtningen, de store Navne i Følge fra den danske Marines Æresdage, gennem Tiderne ned til Helgolandsdagen, da

danske Orlogsmænd sidste Gang stod for fjendtlig Ild, ned til Fredens Dage, hvor Marinen har hævdet sine store Traditioner ved efter hans Forbillede at hejse Danmarks Flag paa ukendte, isklædte Kyster.

Kong Christian den Fjerde var en hyppig Gæst i den Kirke, han lod rejse for Flaadens Folk; som en ægte Sømand gennemtrængt af ærlig, enkel og urokkelig Guds frygt.

Intet andet Kirkerum i København formaar som den danske Sømagts at tale til Fantasien om fjerne Tider, om henfarne Slægter, Christian IV.s Storhedstid, Enevældens Barndom og Borgerskabet i Kongens København.

Holmens Kirke er bleven skaanet baade for de store Brande, der har hærget Hovedstaden, og de fjendtlige Kugler; i højere Grad end Byens andre gamle Kirker har den faaet Lov til at beholde sit Enhedspræg, sine Skønhedsværdier og synlige historiske Minder.

Holmens Kirke er maaske nok det tarveligste af alle Christian IV.s Bygningsarbejder, omdannet i sin første Skikkelse af et i praktisk Øjemed anvendt Hus, udvidet ved Sammenbygning med et andet, fuldført i Krigsaar og præget af Pungenød, ganske som et Bo, der sættes i trange Tider, fra først af indskrænket til det allernødvendigste Udstyr, men efterhaanden beriget og fuldstændiggjort ved Gaver fra trofaste Venner.

Endnu fremviser eller gemmer Kirken mange Motivgaver som Tak til Forsynet for overstanden Krigsfare eller Sygdom, for et Barns lykkelige Fødsel, for god Bør eller rig Prise.

Slægtssans og Pietet, Borgerstolthed og Selvfølelse har prydet Kirken med en Række endnu bevarede, til Dels kostbare og kunstfærdige Epitafier med indrammede Familiebilleder, der næsten alle stammer fra Enevældens første Tid. Man staar overfor Folk, hvis Ungdom faldt i trediveaarskrigens Aar, og som har tjent under Christian IV: Viceadmiralen paa Bremerholm og Skibshøvedsmanden, hvis Livskald antydes ved Signalpiben, hængende ned paa Brystet i en gylden Kæde; Skibsskriveren, Spisemesteren og Kirkeforstanderen i samme Person; Proviantskriveren og Materialskriveren og selve Bremerholms Provst. Gravitetisk værdige, nederlandsk prægede Mænd med Kniplingshalsdug og Pibekraver; Mødre og unge Piger med sort Hovedtøj og hvidt Lin, fremspringende Vinger fra Kraven; Smaadrenge med glatkæmmet, hørgult

Haar og maabende Mund, de mindre Børn med perlestukne Huer og Kniplingsmanchetter; et af dem er grotesk fremstillet af Mesteren Karel van Mandel', holdende en mægtig Kringle i den fremstrakte Haand; et spædt, tidligt afdød Barn er efter Tidens Skik afmalet i Svøbet.

Samlede danner disse Familieportrætter og særlig Gruppebillederne en Helhed af illuderende Virkning, en Aabenbaring fra en Verden, der forlængst er sunket i Graven, stedt til Hvile under Kirkens Gulv. Endnu hænger ned fra Loftet Lysekronerne, disse Folk har skænket Kirken, og som længe har skinnet som Gravlamper ned paa deres nu forsvundne Ligsten, hvis Plads de havde betinget sig for Gaven. Søndag efter Søndag som ogsaa ved egne Højtider har hine Familier siddet her i disse ærværdige, af Ælde brunede Egetræs Kirkestole med de haandværksmæssigt udsnittede Englehoveder, eller i de nu fjernede, med Vinduer og Forhæng forsynede Pulpiturer, hvis karnapliggende Fremspring forstumt kastede Dæmringsskygger over Kirkegangene.

Vi tror at se dem i Søndagsdragt samles i Flok og Følge vandrende fra Skipperboderne over Størrestræde til Kirken, veksle Hilsener og Ord, inden de til Orgelets Præludium skrider ned langs Kaptejnsgangen eller den mere beskedne Skippergang; vi lytter efter de gamle Salmer, der toner ud over Kirkerummet, hører fra den gamle Prædikestol Bønner læses »i Frygt og Fare« fol' dem, der farer paa Havet.

Mange festlige og stemningsbevægede Billeder har gennem Tiderne afspejlet sig i Bremerholms Kirkerum.

Her samledes i Morgenstunden 18. Oktober 1660 paa Arvehyldingsdagen den danske Adel i brogede, baldyrede Dragter for herfra at drage i Procession over Holmens Bro til Slottet -- Landmarskallerne, Hofmarskallen og Overskænken, Norges Statholder og Rigsraaderne.

Her stod Niels Juels Kiste for Altret, da han med al Tidens Pomp og Pragt, fulgt af alle Rigens Stormænd, stedtes til Hvile. Her bares i grell Modsætning til denne fyrstelige Jordefærd Liget af Danmarks anden store Søhelt Tordenskjold, som Skik var med Duellanter, uden Sang og Klang i Januaraftenens Mørke ind, ikke i Kirken, men til Kapellet med et lille Følge af Underofficerer og Skoledisciple, hvis triste Lygter viste Vejen gennem det kolde, øde Rum.

Gennem Aarhundreder kunde Holmens Menighed, saalænge denne fortrinsvis var militær, mere end noget andet københavnsk Sogn opvise det særlig karakteristiske Fysiognomi, der prægede Holmens Folk i Dragter og Lader, den luntende Gang, de vejrbidte Ansigter, Orenringene og Kindskægget.

Hvormeget der end i Tidens Flugt blev vejret bort af Særpræg, el' Holmens Kirke nu som før, i det Ydre ved sin maleriske Beliggenhed med den knejsende Gavl ved Kanalens bugtede Aare og som Genbo til Børsens Dragetaarn, et af Hovedstadens smukkeste og ejendommeligste Gadebilleder, ligesom Kirken i dens Indre er det stemningsfuldeste Hjemsted for Minderne om Kong Christian IV. og hans Mænd paa Bremerholmen og om vor Sømagts Storhedstid.

BREMERHOLMEN OG DENS MÆND.

Studiet af Københavns ældste Historie, der længe alene Søgte til skriftlige Kilder, Breve og Regnskaber, Planer og Prospekter, har i de sidste Aartier brudt nye Veje. Den 1908 afdøde Kommunalærer H. N. ROSENKJÆR lagde Grunden til en geologisk-naturvidenskabelig Gennemforskning af de Jord- og Kulturlag, der Tid efter anden blottes ved Ombygninger eller Rørlægningsarbejder. Denne Fremgangsmaade er siden af Oberstløjtnant H. U. RAMSING under virksom Støtte fra Nationalmusæets Side fort videre gennem en metodisk Opmaaling og Koterung, hvorved man i Virkeligheden er bleven sat i Stand til at fremskaffe nøjagtige Kort over det oprindelige Terræn, dets Overfladeforhold og Kystlinje. Endvidere er man nu ved Undersøgelser af Rester af Fortidens Bebyggelse og Husgeraad naaet til at bestemme det Tidspunkt, hvor de forskellige Aflagringer har fundet Sted, og Bebygningens Alder.

Denne nye, resultatrige Metode er især kommet Udforskningen af Bremerholms ældste Konfiguration til Gode, idet man ved Maalinger af Terrænkoter har kunnet fastslaa dens oprindelige Afgrænsning, der tidligere, paa Grund af de store Forandringer, Terrænet i dette Bykvarter ved Opfyldning og skiftende Bebyggelser har undergaaet, ikke lod sig bestemme.

Udfor Københavns ældste Kystlinje mod øst og det aabne Farvand laa flere lave, græs- eller sivbevoksede og ved Højvande overskyllede Holme, hvis oprindelige Udseende vel nærmest har været som »Koklappernes« i Kalvebodstrand i vore Dage. Disse Holme, blandt hvilke Bremerholmen og Slotsholmen er de bekendteste, var adskilte ved et næppe 2 Meter dybt Strømløb, der lød Navnet »Dybet« og skar sig ind i Nærheden af St. Nikolai Kirke i Retning af nuværende Dybengsgade. Dette Sejlløb kaldes 1533 det Dyb, som løber imellem Staden og Bremerholm og blev i det væsentlige vistnok allerede tilkastet i det følgende Aarti, hvilket fremgaar af Fylden i Admiralgade, der ifølge Fund af Lædersko og Skaar af Ølkrus

maa henføres til Christian III.s Tid. Under denne Konges Regering er sikkert ogsaa Admiralsgaarden, der laa idet tilkastede Dyb, opført. Grunden paa Boldhusets Nordside var opfyldt senest i 1557, da Kongen skænkede Byen den til Ladeplads.

Bremerholmen nævnes først sent, nemlig i Aaret 1510, da der her opførtes en Skanse, kaldet »Kikkenborg«. Holmens Navn har hidtil altid været sat i Forbindelse med Bremerfarerne, der antages her at have haft deres særlige Fed under de store Markeder. Københavns fortjente Topograf, Kateketen ved Holmens Kirke Jonge, hævder med stor Styrke, at Bremerne har bygget deres Beder og opholdt sig paa Holmen, medens de forhandlede deres Kramvarer, Krydderier og Tyskøl. Han ved endog at berette, at der endnu i hans Tid fandtes en 1735, nedreven, ældgammel Bygning, med en indmuret Sten, i hvilken Bremens Vaaben, to korslagte Nøgler, var udhugget; han fabler om Bremerfarernes Kirke i det gamle Vejerhus og deres særlige Kirkegaard, der afdækkedes 1734. Den Bygning, Jonge omtaler, er snarest et af de gamle Fængsler, og da Bremens Vaaben kun viser en enkelt Nøgle, har de to korslagte maaske været et Fængselssymbol over Indgangen. Kirkegaarden, der senere vil blive omtalt, laa i det opfyldte Dyb paa det kongelige Theaters Grund.

Den hidtil godkendte Tydning af Navnet Bremerholm som kommende fra Bremerne maa dog vække alvorlig Tvivl, da Ordet Bremer er knyttet til ialt en halv Snes Gaarde og Huse rundt om i Danmark, hvor en Forbindelse med Bremen er ganske udelukket, f. El(s. den allerede 1385 forekommende Gaard Breme(r)holm i Tullebølle Sogn paa Langeland. Andre Sættninger er Bremerskov, Bremervold og Bremerstente, der utvivlsomt er afledet af breme (middelnedertysk brime), Tjørn, som genfindes i Brombær, Dialekt Brembær, paa Als kaldet Bræmer. Vel frembyder den lave, af Brakvand jævnligen overskyllende Holm som Helhed ikke megen Mulighed for Tjørnevækst, dog kan der tænkes en lille Knold omkring Kote 1,25 nord for Holmens Kirke, hvor den kan have fæstet Rod.

Om Bremerholms oprindelige Afgrænsning og dens Bebyggelse henvises til vedføjede Kort, udarbejdet paa Grundlag af Resultaterne af de nyeste Terrælforskninger. Mod Vest strakte Holmen sig omtrentlig langs Slotsholmskanalens østlige Side fra den østlige Mur af

Holmens Kirkes Kapel og til Boldhusgade, langs denne og Laksegades Sydside. Herfra svingede dens Kystlinie ind mod Handelsbankens Hus videre over Forsikringselskabet »Hafnia s Grund ved Holbergsgades og Tordenskjoldsgades Overskæring til Bremerholms østlige Side mellem Holbergsgade og Havnegade. Holmens sydlige Grænse løb omtrent nord for denne Gade med en stor Bugtning op over Nationalbankens Grund og med Tilslutning mod Vest til Holmens Kirkes Kapel.

I store Træk svarede Bremerholm altsaa til nuværende Gamleholms vestlige Del.

Bremerholm var i Christian III.s Tid inddæmnet og dækket af Haver og Grønninger, men allerede under denne Konges Regering var Hovedværftet for Skibsbyggeriet her. Den store Bugt paa Sydsiden blev sikkert hurtigt opfyldt, og ved Gravninger finder man her tykke Lag af Brædestykker og Spaaner fra det ældste Skibsbyggeri .. Christian III. udførte 1543 Befæstningsanlæg fra Osterport til Bremerholm; den paa Handelsbankens Grund ved den saakaldte Iskule (se ndfr.) fundne Stensætning er saaledes sikkert en Runddel i denne Befæstning. Rimeligvis gik dens Vold kun hertil, ikke helt ned til Stranden.

De ældste Bygninger paa Bremerholm til Brug for Skibsbyggeriet var Reberbanen med Sejlhuset, og Ankersmedien, der 1617 blev indrettet til Holmens Kirke. *Reberbanen*, der i hvert Fald forefandtes paa Holmen 1555, var en 480 Alen lang, oprindelig enetages Bygning, flankeret af to Endeiløje, der løb fra det ene Hjørne af det nuværende Charlottenborg parallelt med Tordenskjoldsgade ned mod Havnestømmen. *Sejlhuset* der tjente som Opbevaringssted for Sejl, Skanse- og Mersklæde, Bolsaner og Flag, opførtes 1579 for Enden af Reberbanen i Form som nærmest Hovedet paa et langt Hammerskaft Rester af begge Bygninger er levnet i Billedhuggeratelierne paa Charlottenborg. *Ankersmedien* er bygget i Aarene 1562--63. I Dagene 28. Marts - 17. April sidstnævnte Aar udbetaltes Bygmester: PETER DE DUNCKER 250 Rdlr. paa Regnskab for »den nye Smedie, han skal opbygge paa Holmen » . Denne Peder Bygmester eller Mester Peder; som han simpelthen kaldes, havde i Maj 1558 faaet Bestalling som kongelig Bygmester og virkede som saadan indtil April 1563. Samtidig fik Snedker ARENT VAN ZWOLLE (Swollen) Betaling for Vindueskarme og Døre, han skulde

lave til Smedien. Til Bygmester og Snedker betaltes i alt 1645 Rdlr., en for de Tider ret betydelig Sum.

Ved Christian IV.s Befæstningsanlæg 1608-14, der var en Afløsning og Forbedring af Kong Christian II 1.s, undergik Bremerholm betydelige Forandringer. Fæstningsgraven, der gennemskar Holmen paalangs i to Halvdele, var under Navn af Holmens Kanal med enkelte mindre Afvigelser bevaret indtil noget over Midten af forrige Aarhundrede. Kun den østlige Del af Bremerholm beholdt sit oprindelige Navn. Volden mod Graven løb, nærmere betegnet, fra daværende Østerport paa Kongens Ny torv ud for Østergade, omtrent i Retning af den nuværende Husrække, videre langs Øst-siden af den senere Laksegade med Bastionen ved den saakaldte Iskule, og svingede herfra. skraas over Landmandsbankens Grund og Holmens Kanal mod Havnegade over den nordøstlige Grænse af den nuværende Kirkegaard.

Et Stykke af Holmen med Ankersmedien kom til at ligge indenfor Befæstningen; Forbindelsen mellem Smedien og den ubefæstede Del gik gennem den, o. 100 Alen udfor Ulkegades Udmunding i Størrestræde, 1618 opførte Voldport, hvorfra en 1609--10 opsat Vindebro førte til Holmen. Da Volden senere forsvandt, blev dog Porten staaende paa denne Side Graven ind til Byen og var bevaret lige til 1860.

Samtidig med Christian IV.s Befæstningsanlæg anlagdes paa det Areal, del' opstod. ved Opfyldningen af Dybet sønden for Grundene paa Vingaardsstrædes sydlige Husrække, og hvor der vistnok allerede i Christian III.s Tid laa en Urtehave, de saakaldte *Skipperboder* til Boliger for Holmens Søofficerer og Embedsmænd. De begrænsedes af den sydlige Husrække i Dybengade, den østlige Side af Admiralgade samt Holmens Revier fra denne Gade til Kongens Ny torv. De nævnes tidligst som Baadsmændenes og Tømmermændenes Boder. I 1614-15 blev det befalet, at der skulde opføres 50 Boder i den gamle Have ved den store Smedie, ialt 225 Bindingsvaaninger med to Etager. I 1617-18 betegnes de som de nye Vaaninger eller Boder i Delehaven, derpaa den. Tid tjente til Opbevaring af Bremerrolms Tømmeroplæg (af Dele, Dale, Tømmer, Planke). 1619 siges det gamle Admiralslrus at være af delt i fire Vaaninger. Den ældste Gade var Skippergade, vistnok en tidligere Benævnelse paa Laxega de, som nævnes 1619-20. Paa den Tid var der opført

en Snes Boder, medens 30 endnu var under Opførelse, men fuldenndtes 1622--23, da Ulkegade omtales som forlængel ud over Vingaardsstræde. Husene var indtil 1771 de eneste i København, der havde Gadenumre, hvorfor de fik Tilnavnet Numrene.

Vedføjede Udsnit af v. Wijks Prospekt fra 1611 viser tydeligt Omridset af det oprindelige Bremerholm med Reberbanen, Sejlhuset og Smedjen. Den stakitindhegnede Gruud mellem Fæstningsgraven og Reberbanen er sikkert den gamle Kirkegaard. I det sydvestlige Hjørne ses en indheglet Tømmerplads, hvor der er oplagt en Stabel Danmarks-Deler. Flere Skibe ligger paa Stabelen, et af dem paa Bradebænken eller Bedingen, for at blive rensat og tjæret i Bunden. Alle Skibe i Havnen fører Splitflag og hører øjensynligt til Orlogsflaaden, medens del' andetstæds ligger Handelsskibe.

Prospektet fra 1628, set fra Christianshavn, viser det stærke Opsving, Skibsbyggeriet har taget under Christian IV.; Krigsfartøjer er oplagt til Heparation, medens andre ses opankeret yderst til højre. Den gamle Ankersmedie er omdannet til Kirke. Til højre for denne ligger den lange, nye to Etages Smedie, østen for Holmens Port ud imod den nye Havn om Delehaven, opført 1616-17.

Den stadigt voksende Bedrift paa Bremerholm krævede ideligt forøget Arbejdskraft og tillige den billigst mulige, hvilket skete ved at anvende Fanger til Skibsbyggeriet. Bremerholmens Beliggenhed ved Strømmen bidrog til, at den blev del Sted, hvor Staffen i Jern fuldbyrredes. Lige fra Værftets ældste Tid havde man til det haarde. Arbejde paa Holmen benyttet de »Skælme og Syndere«, mest Løsgængere, der rundt omkring fra Landet sendtes til Københavns Slot, i hvis Fangetaarn de opholdt sig om Natten. Da dette blev for lille, lod Christian IV. indrette Fængsler paa Bremerholm, de saakaldte »Trunk«er (af trone, truneus: Bul, Blok), af hvilke den ældste blev bygget o. 1620. Om den fortæller en samtidig, Jon Olafsson Bosseskytte, at derind blev de satte, som gjorde sig skyldige i de mindste og største Forbrydelser. Trunken var saaledes indrettet, at Forbryderen havde en Jernring om Livet saa vid, at han kunde skifte Klæder, og en om det højre Knæ, forbunden med en svær Jernlænke uden paa Laaret. »Der blev beskikket 4 Mand, som skulde passe paa Forbryderne og daglig drive dem frem med Svøber til Slid og Trældom, give dem Mad, have Tilsyn med dem og hver Morgen og

Aften til bestemt Tid lukke Fængslet op og i. Alle Slags Folk, det være af hvilken som helst Stand, som forsaa sig, blev der indsat og var der saa længe, som de blev dømt til, efter som Forbrydelsen var stor eller lille. Nogle skulde være der en Maaned, andre 3-4 Maaneder, og atter andre et Aar, tre Aar til tyve Aar, og de største Forbrydere paa Livstid«. I Forordningen om Betlere 1636 siges, at de skulde føres til Bremerholm, «der at arbejde i Jern eller i Lænker eller paa vore Jagter eller Galejer at trælle, indtil de kunne trælle dem fri«. De blev ogsaa sat til at arbejde paa Reberbanen eller anvendtes til «uærlige» Forrctninger. Fangerne var i Jernbaand baade Dag og Nat, og Straffen skærpedes ved at lade dem gaa selvanden i Lænke, ofte blev genstri dige notable Fanger smeddet sammn med Misdædere af groveste Art. Eftersom Fangerne dagligen brød ud af den gamle Trunk, forordnede Kongen, at der skulde opføres en ny; dog ikke som den første af Træ, men af Murværk. I Slavekirken tæt ved Trunken fik Fangerne gejstlig Bistand af Kapellanen ved Holmens Kirke. 1643 anskaffedes en Kalk og en Disk af Tin til Brug for ham ved Fangernes Altergang. Fangerne arbejdede dels i det Frie, ,dels i Værkstederne indtil 1739, da Christian VI. bestemte, at ingen mere kunde dømmes til Bremerholms Jern, men til en eller anden Fæstning, og Holmens Arbejde udførtes siden den Tid af frie Folk. Af Trunkene blev den sidste tilbageblivne indrettet til Tjæremagasin og var bevaret indtil 1860.

Da det nye Værft 1685 anlagdes paa Holmene ved Refshalegrundene og fik Navnet *Nyholm*, kom Bremerholm til at hedde *Gammelholm*, i daglig Tale forkortet til Holmen, hvilken Betegnelse ikke alene omfattede begge Værfter med alt tilhørende, men ogsaa Personalet; enhver i Søværnet ansat Mand, militær og civil, benævntes »en Holmellsmand«; hele Personalet, undtagen Officerer og andre Embedsmænd kaldtes »Holmens Folk«. Betegnelsen »Holmens faste Stok« er af langt senere Oprindelse.

I Christian VI.s Tid opførtes paa Gammelholm forskellige grundmurede Bygninger til Magasiner, Værksteder og Kontorer. Langs med Holmens Kanal, opfyldt 1860--61, laa »Hovedmagasinet«, Marinens Depot, bestaaende af to lange, grundmurede Fløje med en Pavillon i Midten (den Senere Studenterforenings Bygning), hvori opbevaredes Flaadens Arkiv og Orlogsværftets Modelsamling.

Ved Siden af Magasinet, ligeledes med Facade til Størrestræde,

laa en stor to-Etages, monumental Bygning for Holmens Chef, hvor senere Admiralitets- og Kommissariatskollegiet (Marineministeriel) havde Sæde. Bag denne Kontorbygning laa Ekvipagemesterens Embedsbolig og et Stykke derfra et andet to-Etages Hus, I)Garille Søkort-Arkiv«, mellem Indgangen til Holmen og Holmens Kirke. Arkivets Have stødte op til den af en høj Mur omgivne Kirkegaard, som endte umiddelbart ved Kanalen med en stens at Skraaning. En aflukket Stentrappe førte fra Kirkegaarden ned til Kanalen og ligeoverfor en lignende Anlægstrappe paa Holmens Side.

Overfor Søkort-Arkivet og Ekvipagemesterboligen laa de gamle Smedier; iøvrigt var hele Holmens Terræn som oversaaet med Værksteder for alle til Skibsbyggeriet hørende Haandteringer, Kontorbygninger, og desuden Boliger bl. a. for Mastemagermesteren og Baadebygmesteren, hver med sin Frugt- og Blomsterhave. Familielivet Dør om Dør med Værkstederne og Kontorerne gjorde Gammelholm til en Idyl af gammeldags Hygge.

I Aaret 1858 kom Loven om »Orlogsværfternes Sammendragning paa Nyholm« med Bestemmelse om, at de paa Gammelholms Grund værende Bygninger skulde afhændes. Fraflytningen og Nedbrydningen fandt Sted i Aarene 1860-66; længst henstod Søkort Arkivets Bygning som en Fortidslevning paa Bremerholms Ruin.

Man forstaar, at der fra endnu levende Øjenvidner til Livet paa Bremerholm har hævet sig en Stemme fuld af Vemod og Bitterhed over den trøstesløse Stenørken, der har afløst den gamle Hygge, og vanskeligt falder det at tilgive de Mænd eller den Mand, der har haft den ledende Stilling ved Udarbejdelsen af dette Kvarters Bebyggelsesplaner.

Til den her i korte Omrids givne Fremstilling af Bremerholms Beliggenhed og dens Bygninger følger sig naturligt en Omtale af de Mænd, der ved deres Livsgerning var knyttet til Holmen, og som med deres Familier dannede Kærnen i dens Menighed, de saakaldte »Kongelig Majestæls Holms-Tjenere«, undergivne Holmens Admiral og Befalingsmand.

Stillingen som Holmens Admiral eller Befalingsmanden. paa Bremerholm, med hvem selve Flaadens Øverste, Rigens Admiral, maatte dele sin Magt og Myndighed, var oprettet under Kong Frederik II. Det paahvilede ham at føre Tilsyn med Skibene." deres

Bygning, Tiltakling og Forsyning og med de paa Holmen beskæftigede Skibsfolk og Haandværkere, at sidde til Doms paa Holmen i Sager vedrørende Kongens Tjenere, at have Opsigt med Vagten paa Orlogsskihene og holde Holmens Porte Inkkede. Efter Grundlæggelsen af Holmens Kirke og Menighed paahvilede det ogsaa Befalingsmanden paa Bremerholm at forvalte Kirkens Midler, indsætte Kirkeværger og taksere Stolestader og Gravsteder i Kirken. Holmens Admiral havde indtil o. 1618 Bolig i den ovenfor nævnte Admiralsgaard. Ligesom Rigsadmiralen fik Blemerholms Admiral i Frederik II 1.s første Regeringstid tilforordnet en Vireadmiral, og al disse fire Charger udviklede sig det senere Admiralitet. I 1656 forekommer, saa vidt vides, første Gang Chargen »*Schoutbynacht*«, den tredjeøverste Befalingsmand i den danske Flaade.

Taksten for Stolestaderne i Kirken 1647 opfører »Holms-Tjenerne« i følgende Rangorden: Skibskaptejner og Overskipperen, Løjtnanter, Proviant-, Tøjhus-, Bryggers- og Holmens Skrivere, de fornemste Mestre for Haandværkerne, Skippere og Skibsskrivere, Underskrivere, Arkelimestere, Underskipperne, Trompetere, Kokke og Trommeslagere. I denne Række er der dog forbigaaet forskellige Holmens-Tjenere, som det vil være nødvendigt at nævne her, da hele denne Etat tilhører en længst forsvunden Tid, og deres Funktioner, ja selv Betegnelserne paa deres Bestillinger, for Nutidsmennesker lyder dunkle eller uforstaaelige.

Officerstaten var i Henseende til Nationalitet paa Christi,an IV.s Tid ifølge H. D. Linds Undersøgelser langt overvejende dansk af Fødsel, nemlig 70 pCt., hollandsk af Fødsel var 20 pCt., tysk 7 pCt., Resten af engelsk, skotsk og fransk Herkomst. I Henseende til Byrd var godt en Fjerdedel af dansk Adel. Fra 1620 skelnes mellem Skibskaptejner og Løjtnanter.

Medens Skibsofficererne ikke havde nogen maritim Uddannelse, var denne en Betingelse for Skippernes Brugbarhed. Under Kaptejnens Overledelse paahvilede der ham Navigeringen og i hans Forfald Overbefalingen. I Land udgjorde Overskipperen et Mellemlid mellem Holmens Admiral og de øvrige Skippere og varetog tillige de Forretninger, der senere paahvilede, Holmens Ekvipagemester, der kendes, fra Christian V.s Tid; han førte det daglige Tilsyn med Holmen og tildelte enhver Arbejde. Paa Landjorden havde enhver Skipper sit Skib at overvaage og færdedes paa Holmen med Kaarde

ved Siden og en paa Brystet i en Kæde hængende Signalfløjte af Sølv, der tildeltes ham, naar han til traadte Stillingen og maatte afleveres ved hans Død. Med denne ses Roluf Petersen afbildet paa Maleriet af ham i Kirken. Overskipper og Skippere havde Fribolig i de ovenomtalte Skipperboder.

Med Hensyn til Klædningen udleveredes denne til Søetatens, Befalingsmænd og underordnede af *klædekammerskriveren*, der tillige var »den Skriver, som paa Søfolkets Befaling er bestilt og forordnet«, eller som han kaldtes »Zahlmester« for Søetaten. Som saadan hørte han med til Etatens Embedsmænd, indtil Klædekammerskriverens Funktion ophørte 1663, og en saakaldet »Betalskriver« overtog Udbetalingen til Søfolkene, vel indtil det 1677 genoprettede Generalkommissariat for Krigsmagten overtog denne Forretning. Udspisningen af Bremerholms Folk paahvilede den paa Proviantgaarden residerende Proviantskriver, der ogsaa fungerede som »Spisemester« sammesteds, hvilken Titel tillægges Kirkens Velgører og Værge Gabriel Jakobsen Kyng i Indskriften paa dennes Familiebillede. Da Holmens Admiral kunde paalægge Proviantskriverer: at møde paa Helligdage paa Proviantgaarden, maa han til en vis Grad ogsaa have staaet under den maritime Myndighed. Udspisningen foregik i »Boden« paa Bremerholm, hvor Gudstjenesten en Overgang har været holdt.

Ifølge sin Instruks skulde Holmens Admiral have Tilsyn med alle Mestre for Værkerne og alle Skrивerne, der havde kongelig Bestalling. Blandt Mestrene paa Bremerholm var Mesteren ved den store Smedie (Ankersmedien) den vigtigste. Han havde Overtilsynet med og Ledelsen af Smedien, antog og afskedigede Smedesvendene paa Holmen, hvis Antal i 1645 var 70, og det paahvilede ham at forfærdige store og smaa Ankere samt Spigre eller Vægt og Takst. *Skibsbygmesteren*, hvis Embede hyppigst besattes med fremmede, var det paalagt at »opsætte« Skibe, »bygge, hjælpe og vare paa dem«, at være til Stede hos Tømmermændene i Arbejdstiden, kvittere for de til dem udleverede Materialier og syne Tømmer og Planker. Under ham slod fire »Mestersvende for Tømmermændene«. Andre Mestre, knyttede til Bedriften paa Holmen, var *Snedkeren*, Drejeren eller *Blokkedrejeren*, hvis Værksted paa Holmen kaldtes Blokhuset, *Rebslageren*, hvis Virkested var Reberbanen, *Sejllæggeren*, der udførte alt Sejlmagerarbejde i Sejllhuset, og som hyppigt tillige

var Kompassmager, og *Holmens Maler*, der udstafferede Spejlene, malede Gallioner, Flagstænger og Kahytter.

I den store Smedie fandtes fra 1618 en særlig *Skriver paa Holmen*, der førte Regnskab over nyt og gammelt Jern smut over Stenkul og holdt Afregning med de tilkommende og afgaaende Svende, Funktioner der i Frederik III.s Tid delvis gik over til *Mønsterskriveren*. Ældre end Smedeskriverens Embede *Materialskriverens*, der i Christian IV.s Tid førte Regnskab med Materialierne; han havde sin egen Skriverstue og flere Folk under sig. *Deleskriveren*, eller Skriveren i Delehaven bag den store Smedie (Holmens Kirke), var forpligtet til at syne og maale alt Tømmer, der fra Lenene og private blev indleveret til Holmen, samt at bogføre Indtægt og Udgift af Tømmer, Master og Deler, der henlaa paa Bremerholm. I 1635 blev disse Forretninger overdraget Materialskriveren, og Deleskriveren var fra den Tid nærmest kun en Skriver under ham. *Vindskriveren*, der tidligst forekommer 1621, havde det Hverv at bogføre Tid og Dag for hvert Skibs Afrejse samt daglig at optegne, hvad Vinden var hvert Kvartal Dag og Nat. *Skibsskriverens* Funktion var nærmest til Søs, dog anføres der 1645 26 i København bosiddende Skibsskrivere. Han affattede Ruller over Mandskabet, Regnskab over Provianten, førte Skibsjouraler og forrettede i Mangel af Præst Gudstjenesten om Bord.

Som Hjælp og Kontrol for Holmens Materialskriver fungerede fra 1624 en *Vejer*, der tillige var Vrager og Tæller, og som paa Bremerholm, i Proviantgaarden og paa Tøjhuset skulde optegne, hvad der incl- og udvejedes, endvidere syne Sejldug sammen med Sejlæggeren og bistaa Hebslageren med at helle Hør og Hamp.

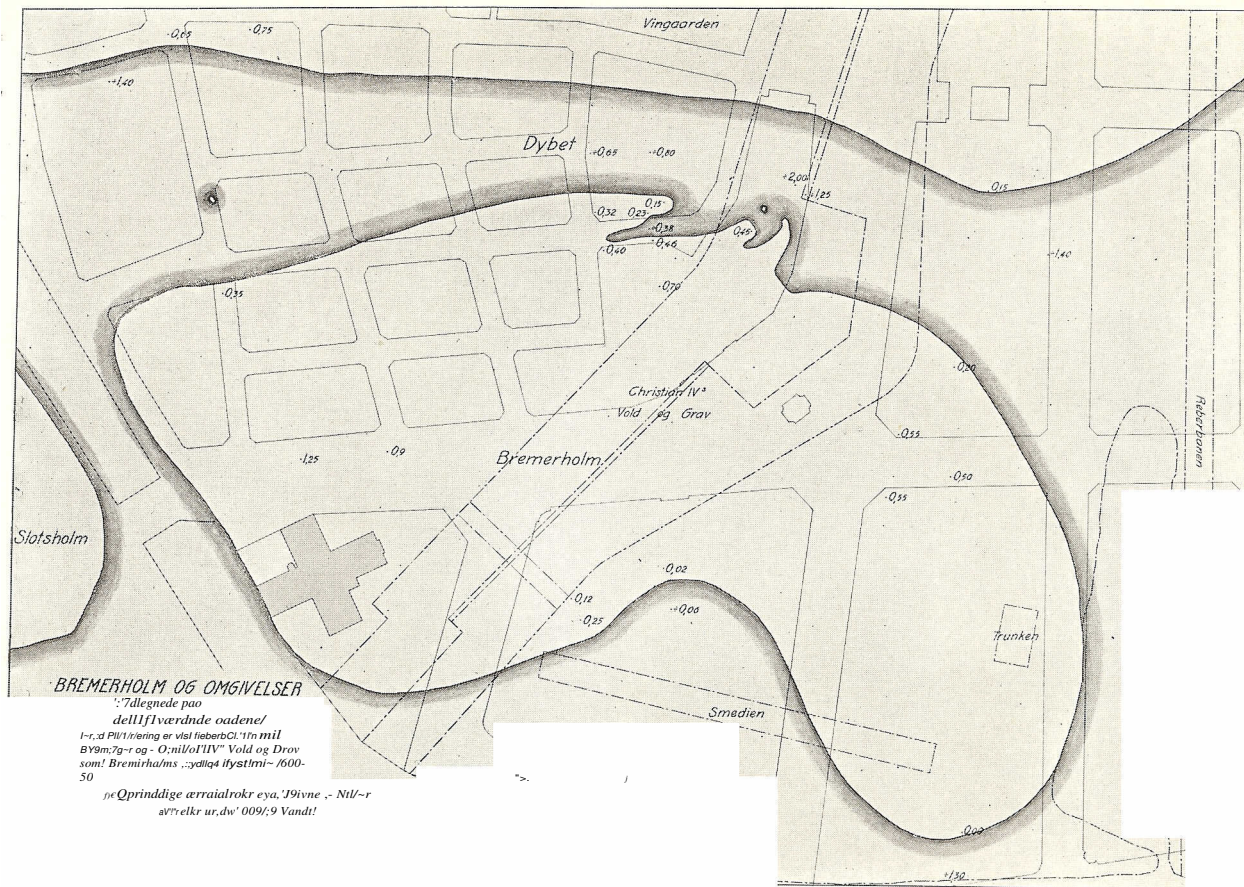
Til kgl. Majestæts Tjenere paa Bremerholm hørte endelig ogsaa Bartskaeren, og fra 1631 Forstanderen for Sygehuset paa Holmen, Bremerholms Præster, Skibspræster samt Læremestre, danske Skolemestre og Lærere i Navigation,

Christian IV.s Tanke med at opføre Nyboderne var først og fremmest at grundlægge et Sømandskvater, hvorfra han med kort Varsel kunde skaffe Besætning til Orlogsflaaden. Ved store Udrustninger benyttede man sig af Tvangsudskrivninger og Hvervninger. Om de 1500 Baadsmænd, Datidens Betegnelse for menige Matroser, der udskreves 1615, vides, at Folk iblandt dem har maattet tjene indtil 12 Aar, før de slap fri. Den haarde og tvungne Tjeneste med-

førte hyppige Rømningsforsøg og blev i det følgende mildnet. Ved Siden af de hvervede Folk har der uden Tvivl allerede i Frederik II.s Tid bestaaet en fast Stok af Mandskab til Orlogs og Vagt paa Holmen. »Bremerholms daglige Folk« eller »Aarstjenere« var under deres Ophold i Land, særlig om Vinteren, indkvarterede rundt om i Byerne hos Borgerne, hvilket voldte mange Bryderier. Et vigtigt Led i Bestræbelserne for at skaffe ordnede Forhold og gøre Tjenesten mere tillokkende, var Opførelsen af de førnævnte Skipperbødder i Urtehaven og den samtidigt indrettede Sømandskirke. Skipperboderne, der efterhaanden kun var Boliger for Underbefalingsmænd, Skippere, Mestre og Skibsofficerer, blev med deres begrænsede Plads overfyldte, og Trangen til særlige Baadsmændsvaaninger meldte sig. Kongen kom da omkring 1625 paa Tanken at opføre saadanne paa den ham tilhørende Grund udenfor Østerport. I 1631 udstedte Rigsraadet en Forordning om Erlæggelsen af en Skat til Dækning af Omkostningerne ved de nye Boders Opførelse. Byggeriet stod paa fra nu af i henved et Aarti, da det stansedes paa Grund af Pengemangel. Christian IV.s Nyhoder naede efterhaanden, op til at omfatte omkring 620 Vaaninger. Hver Bolig maatte rumme to Familier, en Sovestue til hver og fælles Storstue hl Brug om Dagen samt et lille Fælleskøkken; ved hyppigt Gæsteri blev Husene mer og mer overfyldte. Men de selvstændige Boliger gav, som tilsigtet af Kongen, Søfolkene Lyst til at gifte sig og sætte Bo. Ved »Frihusene« siger Nyboders Historieskriver, H. D. Lind, »vandt baade Kongen og hans daglige Tjenere. De var ikke henviste til en Kaserne, men der var givet dem Betingelser for at danne deres egne, vistnok fattige og lidet kultiverede Hjem, men dog saadanne, hvor Arneilden kunde indvirke mildnende paa de ofte raa Elementer, som samlede sig om dem; heller ikke maa Kvindernes og Børnernes Indflydelse overses«.

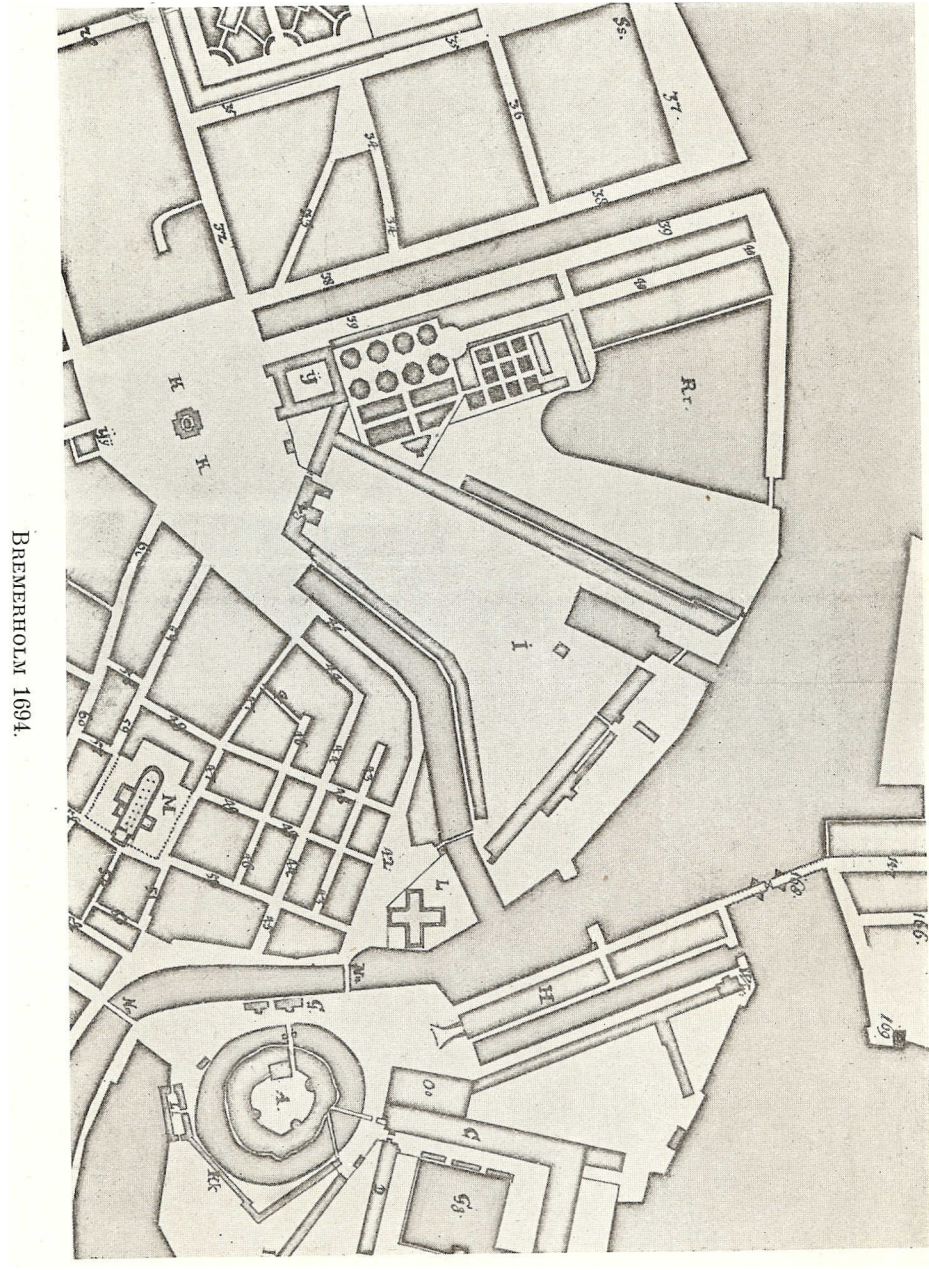
Denne ejendommelige og over hele Verden i sin Art sikkert enestaaende Sømandskoloni har gennem Aarhundreder lige op til vore alt nivellerende Dage udgjort en kongetro, hæderværdig lille Stat i Staten.

Nyboders Folk, for hvem Gud og Pligt var et og samme Begreb, har med deres ærlige og enkle Trosliv altid udgjort den sikre, trofaste Stamme i Holmens Menighedshus.

BREMERHOLMS OPRINDELIGE KYSTLINIER, DER BEVAREDES INDTIL BEGYNDELSEN AF DET 16. AARHUNDREDE .
 Tegnet efter Grundundersøgelser af H. U. Ramsing 1919.

Tavle II

BREMERTHOLM 1694.

Tavle IV

HOLMENS KIRKE OG GAMMELHOLM. J. 886

MENIGHEDEN.

SOGNEGRJENSER. - STYRELSE. - FINANSER. - NUMERISKE FORHOLD. KULTURHISTORISKE
TRÆK.

Ved kongeligt Brev af 7. December 1617 fik Rigsadmiralen Albert Skeel Befaling om at tilholde alle Kongens Skibsfolk, Kaptejner, Skippere, Styrmand og Baadsmænd samt alle andre, der forrettede Tjeneste paa Holmen og ved Flaaden, at anse Bremerholms Kirke som deres egen Sognekirke, søge Sakramenterne og anden Kirketjeneste der efter Ordinantsens Indhold. Samtidig modtog Biskop Hans Resen Paalæg om at foreholde de øvrige Sognepræster og Kapellaner, ikke at maatte gøre Sognepræsten ved Bremerholms Kirke Indpas i hans Sogn og Tjeneste.

Indskærpelse af disse Bestemmelser synes at have været nødvendig, thi 1623 udgaar et aabent Kongebrev om, hvem der skal søge den nye Kirke, nemlig alle kongelige Skibs- og Arkelifolk og alle andre, som tjene ved Flaaden, alle Skrivere og alle andre, som gøre Tjeneste ved Bremerholm, Arkeliet, Provianthuset, B ryghuset og Vognstalden for Slottet, hvem det paalagdes, »flittigen at søge denne deres rette Sognekirke paade Tider, som Gudstjeneste der bliver forhandlet, der Prædiken at høre, deres Børn at lade døbe, Alt!ets Sakramente at celebrere, Ægteskab at indgaa og andet, som Ordinantsen tilholder.<{

Uefterrettelighed overfor disse Bestemmelser foranledigede Kongen til at gentage dem i aabent Brev af 19. Maj 1632, med Paabud til Fogeder, Embedsmænd, Superintendenter, Borgermester og Raad og i Særdeleshed andre Præster og Kapellaner i København, ikke at gøre Sognepræsten ved Bremerholms Kirke Indpas eller Forhindring i hans Sogn og Tjeneste. Tillige bestemtes, at Lig af Holmens Menighed ikke mere maatte begraves uden for Nørreport, men alene i den ny Kirkegaard, som var bleven tillagt og skænket Sognet.

Ved sin Regeringstiltrædelse fandt Kong Frederik III. under 17. April 1649 Anledning til, samtidig med at stadfæste Anordningen 2

af 1632, at indskærpe denne, foranlediget ved >>Dogen Irring(l, idet en Del af Holmens Folk havde fordristet sig til at søge andre Kirker i Hovedstaden og paa Christianshavn.

I Marts 1660 fremkom Præsterne ved St. Nikolai til Borgermester og Raad med Klage over Forringelse i deres Indtægter, væsentlig foranlediget ved, at en Del af deres Sogn var bleven dem unddraget af Holmens Præster og Kirkeværger, der nylig)hemmeligen og listeligen til Hove havde indlagt en Supplikats(l. Denne havde resulteret i en fra Holmens Kirkes Prædikestol forkyndt, kongelig Befaling, at alle Borgere, som i Henhold til den af Kongen givne Bevilling, af Holmens Folk havde tilforhandlet sig et Hus i Skipperboderne, skulde høre til Holmens Kirke, ligesaa Admiralitetet og alle som da eller i Fremtiden beboede de ny Pladser ved Holmens Revier (Kanal). Herimod gjorde Nikolai Sogns Gejstlighed gældende, at til Erstatning for de Indtægt~r, de mistede ved saamange Sognebørns Afgang, skulde alle Kongens Folk, som boede i Borgerhuse i deres Sogn, henregnes til dette. Endvidere hævdede de, at da Holmens Sogns Fundats ikke tilholdt Officerer af Flaaden højere end Kaptejner at søge Kirken, burde Admiral og Admiralitetsraad som Rigens Bestallinger høre deres Sogn til. Endelig maatte de holde paa, at de ny Pladser ved Holmens Revier vedblivende burde ligge til deres Sogn, eftersom Slottet og alle Stats- og Hoftjenere samt alle Betjente i Kallcelliet og Renteriet fra Arilds Tid. havde tilhørt dette Sogn, og Kirkens Præster havde været lønnet for at berette Fangerne paa Slottet. Nikola.i Sogns Præster maatte derfor nedlægge Indsigelse mod >>at der betoges dem en.af de Gader, »som med Tidens og Trafikkens Tiltagelse kan blive en af de bedste for Revierens Bekvemmeligheck Borgmester og Raad støttede i en Indstilling til Kongen kraftigt Nikolai Kirkes Gejstlighed i deres frcmførte Besværing over det dem tilføjede »store Afbræk(l.

Ved kongeligt Brev af 17. Maj 1660 blev dog ikke alene Anordningen af 1632 om Holmens Sogns Udstrækning bekræftet, men endog udvidet til, at alle, hvem Kongen hidtil havde bevilget eller i Fremtiden vilde forunde Byggepladser, skulde holde Bremerholms Kirke for deres rette Sognekirke, undtagen de, der havde købt deres derværende Byggepladser eller Huse af andre, end af Kongen. Ogsaa de, der ved Pant eller Skøde var kommen i Besiddelse af en af de kongelige Skibs- og Baadsmændsvaaninger, skulde ligesom de, der

boede og i Fremtiden maatte bo paa de ny Pladser ved Holmens Revier, høre til Bremerholms Kirke.

I Anledning af, at Mag. Jens Hansen, Provst ved Søetaten og Sognepræst ved Holmens Kirke paa egne og Kapellanernes Vegne havde ført Klage over stor Indpas og Afgang i deres Indkomster og Rettigheder, opstaaet ved, at en stor Del af Holmens Betjente og an dre efter Anordningen til dette Sogn hørende, søgte andre Kirker, indskærpede Kongen atter 1685 de tidligere udstedte Bestemmelser om Sognebaandet til Holmens Kirke.

En Tilvækst fik Holmens Menighed kort efter, dog kun for en Aarrække, gennem de' ret talrige, indvandrede hollandsk fødte Befalingsmænd i Flaaden og andre af samme Nation af den augsburgske Bekendelse, som ikke var tilstrækkelig talrig eller bemidlet nok til at kunne bygge en paatænkt, selvstændig Kirke, hvortil Kongen havde skænket dem en Grund i Adelgade og Dronningens Gade (Dronningens Tværgade).

1686,22. September, blev Jakob Andersen (Jacobus Andreae) beskikket til hollandsk Sognepræst ved Holmens Kirke med 500 Rd. aarlig Løn, og skulde hans ordinære Tjeneste bestaa i at prædike hver Onsdag Formiddag Kl. 9 samt hver Søndag og paa Aarets tre store Fester. I Januar det følgende Aar udnævntes Niels Jurl til den hollandsk fødte Admiral Henrik Span til Patroner for den ny Menighed. Ved et 15. September s. A. udstedt Reglement henregnedes til denne hollandske Kirke og Menighed først de fødte Hollændere, i hvilket Sogn de end monne bo, som ogsaa de, der havde opholdt sig deres meste Tid i Holland og var mere vant til dette Sprog end til noget andet, samt alle, der var gifte med hollandske Folk. Præstepengene skulde erlægges Paaske og Mikkelsdag og indsamles af to skikkelige Folk af Menigheden. Andagterne blev nu henlagte til Søndagen KJ. 12 med Evangeliets Forklaring efter Alterbogen, og hver Torsdag fandt der en Gennemgang Sted af Luthers Katekismus, undtagen i Fasten, der var forbeholdt Passionen. Ved Søndagsgudstjenesten skulde der, før Præsten besteg Prædikestolen, synges en kort Salme, som kom overens med Evangeliet, dernæst »Vi tro« o. s. v., og efter Prædikenen en af Præsten ordineret Salme. Torsdagsandagten KJ. 8 aabnedes med Bodssalme og »Nu bede vi den Helligaand«; derefter sang man Litaniet og sluttede med Daab og Kommunion, der ikke maatte holdes om Søndagen, for at Tjene-

sten ikke skulde forhales, og den paafølgende Af ten prædiken forhindres. Præsten og to af Menighedens Forstandere skulde i det mindste nogle Gange om Aaret besøge alle, der hørte til den hollandske Menighed, forhøre sig om deres Liv, give vel Agt paa deres Børns Optugtelse og formane dem til, samtligat frygte Gud og ære Kongen. Saasart Menigheden tiltog noget, var den pligtig til at skaffe Sognepræsten fri Bolig og indtil da i Stedet for Husleje at lade ham nyde Tavlepengene af en Tavle. Foruden denne skulde der under Prædikenen gaa to andre Tavler rundt til Indtægt for Kirken. Blandt Menighedens. »skikkeligste, gudfrygtigste og vederhæftigste« Mænd valgtes fire Kirkeforstandere, de to første paa Livstid som de Ældste; de to andre, valgte paa fire Aar, havde den Forpligtelse at gaa med Kirkens Tavler, den ene tillige at forestaa Stolestader og Ligpenge, den anden Bygningen. Naar en af de ældste afgik, skulde samtlige Forstandere vælge hans Eftermand med Patronernes Samtykke. Hver Philippi Jacobi Dag (1. Maj) maatte de to Forstandere aflægge Regnskab for Kirkens Patroner, de to Ældste og to af de bedste Sognemænd, som skulde revidere og godkende Regnskabet.

I Januar 1687 blev Jakob Andersen tillige udnævnt til Sognepræst for Menigheden paa Ny Amager samt 1691 ogsaa til Sognepræst i Magleby paa Amager. I Aaret 1695 fratraadte han Tj enesten som Præst for den lutherske Menighed ved Holmens Kirke for alene at røgte Gerningen som Sjælesørger for den stærkt voksende Menighed i Magleby. Hans Efterfølger blev Laurids Thura, der fra 1696 tillige blev Præst i Ny Hollænderby uden for Vesterport. I 1697 blev Ulrik Christian Gyldenløve og Mathias Moth ved Admiral H. Spans Død beskikket til Menighedens Patroner sammen med Niels Juel.

Den hollandske Menighed, hvis Byggegrund samtidig udvistes til Opførelse af en Garnisonskirke, havde i 1688 paa Forbøn af Conrad Reventlow faaet Anvisning paa en Grund paa Kongens Nytorv. Den 28. April ansøgte Præsten de to Ældste Abrahamus Leopoldus og Antoni Grauberg samt Forstanderne Harmen Jansen og Jochem Trew, om at Grunden, der kun var 20 Alen i Bredden, derimod 50 Alen i Længden, maatte afstikke s mere proportionelt, nemlig 5 Alen yderligere i Bredden, enten ind ad til Gjethuset eller Ildad til Pladsen. De haabede, at naar de først fik Skøde paa Pladsen, vilde Gud nok »opvække en og anden Middel til Kirkens Bygl~ing«.

Dette Haab gik dog ikke i Opfyldelse, og 1703 indlemmedes det lille Samfund i St. Petri Kirkes Menighed.

I en Betænkning af 1760 fra den lærde Klokke Bang regnedes som hørende under Holmens Menighed »de saakaldte Skipperbodel«, omfattende den halve Delfin- eller Dybensgade, nemlig den Side som grænser til Laxegade; hele denne Gade med Reverentsstrædet, som løber til Kongens Ny torv, Hummergade og Numrene, desuden de Tværgader, som løber over samme Gader, nemlig den ene Side af Admiralgade, som grænser op til førnævnte Gader fra Dybensgade indtil Nr. 1, ligeledes Skvaldergaarden og Størrestræde, begge fra Dybensgade til »Numrene« samt de Huse og Gaarde ved Holmens Revier fra »Numrene« til Kongens Ny torv. Foruden Skipperboderne fremdeles Proviantgaarden og formentlig ogsaa den tilhørende Kongens Grynemølle med alle dens Betjente fra den øverste til den ringeste; Tøjhuset, Laboratoriet paa Christianshavn, Gjethuset paa Kongens Ny torv med alle dets Betjente, dog ikke Landartilleri,.. folkene, de til det tidligere Kongens Bryghus hørende Betjente som boede paa Stedet, de kongelige Vogn- og Ridestalde, de i Tøjhusgade boende Hofbetjente, Bremerholm (Gammel- og Nyhavn), Christiansholm og Dokkens Betjente samt Nyboder.

Ved Nedlæggelsen af St. Nikolai Sogn og Fordelingen af sammes Menighed mellem de tilstødende Kirker udvidedes Kirkens Sognegrænser til den sydlige Side af Ostergade, østre Side af Amagertorv og Husrækken ved GI. Strand fra Torvet til Holmens Bro. Ifølge kgl. Reskript af 21. Decbr. 1804 henlagdes til Holmens Kirke hele Ostergades søndre Side, store Kirkestræde og lille Kongensgade, Fortunstræde og Vingaardsstræde, Dybensgade og Delfinstræde, Boldhusgade, lille Kirkestræde, Amagertorvs østre Side fra Ostergade indtil Holmens Bro, Admiralgade og Nikolai Hvælving indtil Ostergade, Skvaldergaarden, Halmstræde, Ulkegade, Integade og Siden af Kongens Ny torv fra Reverentsgade indtil Ostergade. Som Vederlag for forøget Embedsgerning tillagdes Kirken 400 ReB. af Nikolai Kirkes Midler. En mindre Afgang i Tallet af Sognebørn voldte den i Reskript af 18. Juni 1816 indeholdte Bestemmelse, at alle til Staldetaten hørende Personer, der fra ældre Tider havde hørt til Holmens Menighed, for Fremtiden skulde søge Slotskirken.

I 1830 fik Beboerne af de til Holmens Kirke henlagte, tidligere til Nikolai Sogn hørende Gader frit Valg mellem at lade deres Afdøde

jorde; enten paa Assistents Kirkegaard mod Betaling for Jorden dertil, eller paa Helligaands Kirkegaard.

Foranlediget ved et Brev til Marineministeriet fra Provsten DI'.

MUnder udgik 18. Februar 1854 kgl. Resolution om, at de Huse, som ere eller blive opførte paa Grunde, der bortsælges fra Nyboder, fremdeles skulde forblive ved Holmens Menighed, forsaavidt de ikke paa Grund af særlig Livsstilling eller Religionsbekendelse maatte tilhøre en anden Menighed. Denne Bestemmelse motiveredes ved, at man maatte antage, at Nyboders Beboere ved Forordningen af 2. Marts 1686 var bleven Uldtagne fra den heri indeholdte Bestemmelse om Trinitatis Sogns Grænser.

I Anledning af Gammelholms Bebyggelse udgik 27. Maj 1878 en kongelig Resolution, der regulerede Grænsen mellem Garnisons og Holmens Sogn, saaledes, at det nyopbyggede Gammelholm i Forbindelse med den til Garnisons Sogn hørende Husrække langs Nyhavn Charlottenborg Side og den østre Side af Kongens Ny torv indtil Tordenskjoldsgade henlagdes til Holmens Sogn, samt at Nyhavn for Fremtiden skulde danne Grænsen mellem begge Sogne.

Kirken og Menigheden forestodes fra llens Tilblivelse i verdslig Henseende af Patronen. Den første i dette Embede fra 1617 var Rigsadmiral ALBERT SKEEL, hvis Instruk!! som Admiral bI. a. paalægger ham at tilholde Søetaten at anse Holmens Kirke for dens Sognekirke. Andre Rigsadmiraler eller. Flaadens øverste Admiraler, der siden har beklædt dette Hverv, var Claus Daa, Niels Juel, Jens Juel og Ulrik Christian Gyldenløve. Patronatet har dog ogsaa været overdraget de højeste civile Embedsmænd som Rigshofmester Jokum Gersdorff og Overstatholder Grev Christian Rantzau. I Instruksen for Holmens Admiral Christopher Lindenov paalægges det ham som Patron at forvalte Holmens Kirkes Midler, indsætte Kirkeværger og taksere .Stolestader og Gravsteder. Fra 1699 forvaltede Patronen »som ældste Admiral« de Fattiges Midler. Den Omstændighed, at Kirken ved Patronen, Admiral Rosenpalms Død 1754 og Opgørelsen af hans Bo, led et betydeligt Tab, var vel den nærmeste Anledning til at Patronatet ved kgl. Reskript af 18. April s. A. gik over til Admiralitets- og Kommissariatskollegiet (Marineministeriet), hvem der under samme Datum meddeltes Anordning om Administrationen af Bremerholms Kirke og de Fattiges Kapitaler.

Ved Forordning af 8. September 1759 fik Kollegiet ogsaa Bevilling paa at kalde Kirkens Betjente, Organister, Klokkere, Gravere samt Kantor og Skoleholdere, hvilke sidste blev indstillet af Holmens Provst.

I Aarene 1759-60 indførte Admiralitetskollegiet en Række betydningsfulde Heformer i Kirkens Styrelse. Efter fuldendt Heparation af Kirken istandsattes Præste- og Funktionærboliger, og der foreskrevet regelmæssigt Kirkesyn. Der udarbejdedes nøje Fortegnelser over Kirkens Legater og et omhyggeligt Opgør af den!, Status; der foretoges en Lønregulering for Kirkens Præster, Organist, Kantor, Klokker og Graver, der samtidig ligesom ogsaa Kirkeværgerne modtog udførlige Heglementer og Instrukser for deres Tjeneste. I 1781 skriver Admiralitetskollegiet til Kongen, at »Patrociniatet for Holmens Kirke er saa ordentligt og ufejlbart, at det ikke ved nogen Kirke kan være bedre, og dens Midler, som ikke mod suffisant Pant er udsat, er deponerede i den kongelige Bank«.

Indtil 1646 havde Kirken ingen Kirkeværger haft, »som Opsyn kunde have til Kirkens Gavn og Bedste«, hvorfor Kongen i nævnte Aar paa Forestilling af Patronen, Præsterne og de fornemste Sognemænd til dette Embede beskikkede to af dem valgte Mænd, Skibskaptejn Willum Evensen og Deleskriver paa Bremerholmen Niels Olufsen »hannem til Medhjælper i samme Bestilling«. Der gaves dem samme Kirkemyndighed, som Kirkeværger »bør at have og her i Kjøbenhavn sædvanlig er«. Alle, der vilde begrave deres Døde i Kirken eller paa Kirkegaarden, skulde, efter at være bleven enig om Lejerstedet med Kirkeværgerne, til dem erlægge de skyldige Penge, førend Begravelsen skete. Naar det første Aar af Værgernes Embedstid var udløbet, og de havde overleveret Kirkeregnskabet, skulde der udvælges og indsættes andre til Kirkeværger.

Efter at Kirkens, som rundhaandet Giver oftere nævnte Værge, GABHIEL JACOBSEN KYNG, Skibsskriver og Spisemester paa Bremerholm var død højtbedaget, fulgtes han i Embedet af Vejermester paa Holmen, HANS SVENDSEN (+ 1694), den første, der førte Kirkens Regnskaber, som de brugtes i det følgende Aarhundrede; de forrige Regnskaber var meget »uordentlige og Misch-Masch i hinanden«. Af Kirkens ældste Regnskaber er kun bevaret Aargangene 1694-98, (med Koncepter), der gør Indtryk af at være meget samvittighedsfuldt førte. Efter Hans Svendsens Død var der til Stadighed to

Kirkeværger, hvoraf den ene især havde det Hverv at opkræve Stolefæstepengene, den anden Begravelsespengene. Hans Svendsens Efterfølger, fra først af som anden Værges, var Vejermester og Maaler ved Holmen PETER WABTBEBG (+ 1732), vel den nidkæreste Kirkeværges, Holmens Kirke har haft, og hvis Fortjenester andetsteds vil blive omtalt. Sammen med ham beklædte Materialsriver ANDEBS NIELSEN HALLING 1720-27 Embedet som anden Kirkeværges. Han betegnes som »den fataliste Kirkeværges, Kirken til den Tid havde haft, eftersom han blev den en Hoben Penge skyldig, som efter hans Død af hans Ejendomme ikke kunde betales foruden nogle tusinde Rd., som daværende Patron, Admiral Raben paa hans Vegne maatte betale, fordi han ikke aarlig havde æsket Regning efter hannem«.

I 1737 omtales »det nederste Værgemaal« som »det slæbsomste«, og Forretningerne fordelte sig derfor mere ligeligt mellem de to Kirkeværges, som tillige i Erstatning for deres Umage fik tillagt en Tiendedel af alle Stolefæstepengene og Begravelser paa Kirkegaarden. En af de følgende Kirkeværges, Vejermester FBEDEBIK SMITH, var kun kort Tid i Embedet (1759-61), men fortjener at mindes, fordi han med stor Ordenssans indrettede en Protokol over Forestillinger til Admiralitetet med paategnede Resolutioner samt Korrespondance og forfattede en endnu bevaret, egenhændig Fortegnelse over Epitafier og Ligsten i Kirken, Kapellet og paa Kirkegaardene med Afskrifter af Inskriptionerne, for de forsvundnes vedkommende suppleret ved Resens Tekst. Efter den 1761 af Admiralitetskollegiet udstedte Instruks for Kirkeværgerne blev deres Funktioner delte, den ældste skulde være forpligtet til at føre Bog over Indtægt og Udgift, særlig over Indkomsterne af Stolestaderne, og være ansvarlig for Renterne samt føre Tilsyn med de Fattiges Midler og paase Kirkebetjentene. Den yngste fik Opsynet med Kirkens Bygning, Begravelser og Ligvogne, for de sidstnævnte Forretningers Vedkommende skulde det dog efter indhentet Tilladelse af Admiralitetskollegiet staa dem frit at bytte indbyrdes.

Til Bistand for Kirkeværgerne var allerede 1648 beskikket en KIRKESKRIVER; 1673 blev der udfærdiget et særligt Reglement for hans Tjeneste, ifølge hvilket han udover den egentlige Skrивergerning efter Anmeldelse af Kirkeværgerne skulde indkræve Kirkens Tilgodehavende for Begravelser og Stolepenge, men maatte for dette

Arbejde nøjes med Ducører. Endvidere skulde han paase og indberette udvendige og indvendige Brøstfældigheder ved Kirken.

Samtidig med Overdragelsen af Patronatet til Admiralitets og Kommissariatskollegiet i 1754 gik Embedet som Kirkeskriver over paa den hvertidige Admiralitetsskriver, der 1759, 3. Oktbr., af Kollegiet fik udfærdiget en Instruks for denne sin Tjeneste. Herefter refererer Kirkeskriveren for Kollegiet alle fra Kirkeværgerne indkomne Forespørgsler og alle indgaaede Breve og Ansøgninger vedrørende Kirkens egne og de Fattiges Anliggender, konciperer og renskriver alle de derpaa givne Resolutioner samt indfører dem i Admiralitetsprotokollen. Hver Gang et Stolestade i Kirken er ledigt, melder han det til Kirkeværgerne, og som den, der har Kirkens Segl i Forvaring, paaser han, at de ny Stolebreve er rigtig udstedte inden de besegles. Til hans Pligter hører endvidere at paase, at der til de i Anordningen fastsatte Tider gives Kirkeværgerne Fortegnelser paa deres Kassebeholdninger, og at de ikke fornødne Kontanter sættes i Banken. I den gennemdragne og med Segl forsynede Protokol, indeholdende Inventaret over Kirken, dens Huse og Ligvogne, skal han indføre alt hvad der udgaar og indgaar. Eridelig bør han flittig erkyndige sig hos Kirkeværgerne, om Kirkens Betjente efterkommer deres Pligt, samt om Kirke- og Skoleregnskaberne til de bestemte Tider er indkomne til Revisorerne og af samme betimelig ekspederes. For dette, som man skulde synes, ret store Arbejde, oppebar Admiralitetsskriveren kun »som en Kirkens Betjent« af Abel Cathrines Legat 1 Rd. 4 Mk.

For at skaffe Kirken Indtægter, fastsattes 1647 (25. Marts) en Takst for Afgift af STOLESTADE R, beregnet efter de paagældendes Stilling og Rang. Rigens Hofmester, Raader og Admiral, Sekretæren i Kancelliet, Renternesteren, Oversten over Artilleriet, deres Frøkener, Fruer og Jomfruer, skulde for deres Stole betale »efter deres egen Direktion, udi Betænkende, alting at ske Kirken til Underholdning og Forbedrelse«. Skibskapt~jner og Overskipper" Løjtnanter, Proviant-, Tøjhus-, Bryggers- og Holmens Skrivere, den fornemste Mester for Haandværkerne, skulde hver erlægge en Rd. i »Indtrædelse« og en Rigsort i Kendelse; Skippere og Skibsskrivere en Sletdaler. Arkelimestere (de der har Befaling over Arkeliet, det Rum i Orlogsskibet, hvor Skytset bevares, senere Overkanoner),

Underskipper, Trompetere, Kokke og Trommeslagere, Brygger og Bagersvende, Smede og Skibstømmennænd, Snedkere, Blokkedrejere og andre kongelige Tjenere en halv Rd.; Højbaadsmænd, Kvartennestre, Skibsmænd og deres Matter og Arkelimestrens Matter to slet Mark. I denne Takst er nævnt »hver Hans Majestæts Tjenere« undtagen Baadsmændene. Folk uden for Menigheden, der vilde købe Stolestader i Kirken, maatte dertil have særlig kg!. Bevilling, en saadan fik 1648 J ean de Clere, boende ved Børsen, for sig og sin Hustru mod »at gøre al Pligt og Rettighed til sin rette Sognepræst og Kirke paa Christianshavn«. Flere Rangspersoner fik i det følgende af Kongen tildelt Stole i Kirken, saaledes 1665 Kammerraad Peter BiHehe en Stol paa Pulpituret tværs over for Prædikestolen paa samme Side som Kongestolen, og paalagdes det Kirkeværgerne straks at gøre Stolen ryddelig og paa hans Bekostiling forfærdige en Trappe til Opgangen samt andet Snitværk, Stolen og Stedet til en bekvemmelig Sirat, hvorimod BLilehe tilbød sig aarlig at erlægge 6 Sletdaler til Kirken i Afgift. 1683 fik Admiral Christian Bielke kongeligt Brev paa Pulpitur og Stol, som hans Svigerfader, Rigsadmiral Henrik Bielke før ham havde haft.

I 1686 udstedtes en ny Takst for Stolestaderne, hvori Afgiften af disse forhøjedes med den Motivering, at Kirkens Indkomst var saa ringe, at den ikke strakte til Bygningen, dens Reparation og Vedligeholdelse. Af alle Mands- og Kvindestader paa begge Sider Korsgangen skulde aarlig erlægges 1 Rd., af de fremmerste mod Prædikestolen og »bedst belejligste«, nemlig den første Tredjedel i Kaptejnsgalgen, Orgel- og Urtegaardsgangene, hver 1 Rd., af den anden Tredjedel 3 Rigsort, af den længst bortliggende 3 & 2 Mk.; af de andre, særskilt lukkede Stole ned i Kirken paa Begravelsessteder og andensteds for de fremmerste Stader 6-4 Mk.; for hvert af de inderste Stader 3-2 Mk. Alle paa det nederste Pulpitur indhegnede Stole nærmest Prædikestolen ud til Gulvet sattes till Hd., hvert af de inderste til ~ Hd., de øvrige yderste Stader kostede 5-4 Mk., de inderste 2~-2 Mk. Afgifterne af Staderne paa den øverste Pulpitur sInlde betales med en' Fjerdedd eller en Tredjedel ringere end de paa nederste Pulpitur. Endelig var alle Klapsæder i Kirken efter deres Plads sat til 3-2 Mk.

Af et Kongebrev af 5. Marts 1701 til Underadmiralitetets Tilforordnede ses det, at Kirkens daværende maadelige økonomiske

Tilstand for en stor Del skyldtes, at mange af dens Sognefolk var efterladende med at udrede den skyldige aarlige Kendel:se for Stolestader og Pulpiturer, saa at denne Gæld endog udgjorde en anselig Sum, der aarlig var Liltaget. Et Paabud om at erstatte Kirken dens Tilgodehavende for Stolestadepenge blev oplæst tre Søndage efter hverandre paa Prædikestolen, hvorefter Kirken var berettiget til, efter dens Værgers Vidnesbyrd, at lade foretage Udlæg i deres Bo, som endnu ikke havde betalt Restancerne, uden nogen videre Doms Lidelse og uden Hensyn til hvilken Stand og under hvilken Ret de monne være. I 1734 indbragte den aarlige Afgift af Stolestader over 1000 Rd.

Menighedens stadig øgede Tilvækst nødvendiggjorde i Midten af Aarhundredet Opførelsen af et tredje, øverste Pulpitur til den laveste Takst. Ved Anordning af 18. April 1754 fik Menigheden anerkendt Retten frem for alle andre til de Stole, der borLfæstedes. Intet Stolestade maatte udlejes eller sælges arveligt, ej heller beholdes længere end paa Livstid og kun saalænge vedkommende hørte til Menigheden eller opholdt sig i København, dog kunde en Enke behol de sit Stolestade saalænge hun forblev i Enkestand.

At Ønsket om at have en Stol i Kirken ogsaa bundede i honnet Ambition, viser følgende. I 1732 førte Over- og Undervaskepigerne ved Oldfruestuen paa Slottet Klage for Kirkens Patron over Kirkeværgerne, som havde bortlejet den dem af tvende højsalige Konger bevilgede Stol i Korsgangen, havde brugt haarde og grove Ekspresser mod dem og nu truede med at sætte dem ud. Herimod gjorde Kirkeværgerne gældende, at denne Stol oprindelig hed Brudestolen, fordi Brudene fra gammel Tid havde deres Plads her, saa at den overhovedet ikke kunde bortfæsles, og afviste deres Paastand som uhjemlet. Et SLoleregnskab fra 1801 viser, at et meget stort Antal Stole, Bænke og Klapsæder stod ledige, hvorIor Kirkebestyrelsen anbefalede Kirkens Betjente at bidrage til at faa dem udlejede.

En anden vigtig Indtægtskilde for Kirken blev Salget af GHAVSTEDEH i samme, hvorfor der, omtrent samtidig med Tarifen for Afhændelsen af Stolestader udstedtes, blev udfærdiget en bestemt Takst, »paa det Kirken med Tiden nogen Kapital kunde samle«. Et Begravelsessted i Koret 13 Kvarter lang og 10 Kvarter bred, sattes til 40 Rd., et i Gangen lige for Koret, Altret og indtil midt i Kirken, 12 Rd., for et i »den Gang, man gaar ind, 12 Rd.«; for et i

Orgelgangen 10 Rd., for et i Gangen til Orgelværket 8 Rel., alt beregnet efter fornævnte Udstrækning. Betalingen for de ommurede Grave skulde, efter som Stedet og Middel var til, bestemmes af Kirkeværgerne.

Lige fra Menighedens Oprettelse begravedes mange i Kirken. I 1646 ansattes Afgiften til Kirken for Klokkringning ved Begravelser til 4 Rigsmark, i den nye Kirkegaard uden for Kirken til det halve og i den gamle Kirkegaard paa Holmen til en Rigsmark.

Kulturhistorisk Interesse knytter sig til et Begravelsessted, med hvilket der fulgte Tilladelse til her at sælge Bøger i Lighed med de Privilegier, der i Christian IV.s Tid var blev en givet flere Boghandlere, saasom Moltke og Martzan, der havde haft Stude i Vor Frue Kirke, hvor Folk kunde faa „ustrafyelige“ Bøger til Købs. Iøvrigt var der i 1658 gjort Ende paa dette Uvæsen ved Forbud mod at afstaa Pladser i Kirken til Salg af Bøger. I 1671 fik Krigsbogholder Matthias Hasse Skøde paa en Begravelse »i Hjørnet af den nordvestre Ende paa den venstre Haand ind ad den store Kirkedør« til Indretteisen af et muret Gravsted med tvende Lufthuller, et paa hver Side gennem Muren, med Tilladelse, »samme at omkring sire med et Panel- eller Gitterværk og paa Muren at sætte en Tavle. Til Kirkens Gavn og Bedste knyttedes Tilladelsen, »at en Boghandler maa have Bøger at forhandle indenfor Gitterværket oven paa Gravstedet. Nogle Aar senere blev denne Klausul strøget med den Motivering, at, det syntes gavnligere, at Kirken om Dagen holdtes lukket udover Gudstjenesten, men der forundtes »den gode Mand og hans Arvinger at bruge Begravelsesstedet under Gudstjenesten mod en liden Kendelse som af andre Stole i Kirken«.

Med megen Liberalitet indrømmede baade Kong Fredrik III. og hans Efterfølger paa Tronen de her afdøde, mere fremragende Katoliker' vederlagsfrit Begravelse i selve Kirken. Blandt disse kan nævnes Henricus van der Linden († 1659), den spanske Gesandt Grev Rebolledos Skriftefader og forhen Pönitentiarius i Rom; hans Efterfølger som Sjælesørger for de herværende Katoliker Hieronimus Mulman († 1662); Skotten, Oberst og Ridder Robert Hamilton († 1677) o. a. Da Enkedronningens Mundkok, Johannes Falcon fra Hainaut († 1675), gravsattes, blev Ligfølget Genstand for Forhaanelser, og man kastede endog Sten paa dem. En ganske særlig Pietet udviste Kongen ved den standsmæssige Begravelse, han gav

den i Milano fødte, 1660 afdøde Fredericus de Castiglione af den bekendte italienske Adelsslægt, tidligere Sekretær hos hans Svoger, Hertug Johan Frederik af Brunsvig-Ltineburg. Kirkens Værger fik først Befaling til at lade aabne, liden Grav bag Altret, hvor udi vi naadigst haver bevilget den italienske Castiglians Lig at maa nedsættes«, hvorefter Patronen Niels Juel faa Dage senere fik Ordre til, ved Tømmermændene »at lade dicte og igen tæt tildrive Graven«, som Dagen tilforn var bleven aabnet. Castigliones Gravsten fandtes endnu i Midten af det 18. Aarhundrede, men er nu forlængst forsvunden.

Endnu i 1706 hedder det, at Kirken »ingen anden Indkomst har, end hvis for Lig og Stolestaders Bortlejlse kan indbringes, hvilket ikke er nær tilstrækkelig, enten Kirkens egen Brøstfældighed med at reparere, saavel som de mange Kirkens Residenser aarlig med at vedligeholde«.

Ligpengene, særlig for Begravelser i Kirken og Kapellerne vedblev gennem hele det 18. Aarhundrede at være Kirkens væsent- . ligste Indtægt. Som Svar paa en fra Kancelliet i 1790 lldgaaet Skrivelse, der paatalte det >>uanstændige og farlige ved at bisætte døde Legemeri Kirken«, udtalte Kirkebestyrelsen, at den selv ønskede, at Begravelser under Kirken maatte ophøre, men bad om Ret til at lade bisætte Lig i Kapellet, fordi fornemme Lig, der herfra Byen skulde transporteres til Skibs for at begraves andet Steds, her bekvemst kunde føres ombord fra Kanalen, og denne Indtægt vilde Kirken ikke miste. Efter den store Brand 1795 fandt Kirkebestyrelsen sig foranlediget til at fremhæve, at skønt Husejerne havde benyttet sig af Bolignøden til at sætte Huslejen op, havde den ikke forøget de for Begravelser gældende gamle Takster. Forordningen af 12. Februar 1805 bestemte, at kun balsamerede Lig maatte nedsættes i Kirken og ikke før 2 Aar efter Dødsdagen. Indtægten for afhændede Ejendomsbegravelser beløb sig da til 2587 Rd ..

En vigtig Indtægtskilde for Kirken var Afgiften af LIGVOGNE og særlig dertil knyttede Privilegier, en Institution med Særpræg for Holmens Menighed, og som derfor har sin egen Historie. I den 1682 udstedte Forordning om Begravelser henstilledes det til Kirkeværgerne i København, hvis de fandt det tjenligt for den paagældende Kirkes Økonomi, at lade forfærdige bekvemme Ligvogne, hvori Liget kunde føles til Kirken. I 1703 købte Holmens Menighed for

300 Rdlr. 5 Ligvogne af en Borger, der ikke havde kunnet opnaa at faa Bevilling paa at benytte dem. Brugen af Ligvogne blev dog først almindelig efter 1710, i hvilket Aar der antoges en Mand, som kunde have saadanne til Leje; og samtidig fik Holmens, Garnisons, St. Petri og tysk reformert Menighed kgl. Bevilling paa at holde Ligvogn, men Holmens Kirke fik det indbringende Privilegium, at naar nogen til Hof-, Land- og Søetaten henhørende afgik ved Døden, og de paarørende ønskede at lade Liget føre i Ligvogn til Kirkerne, skulde Holmens Menighed i et Tidsrum af 5 Aar være eneberettiget til, ved sine egne Ligvogne at lade Liget mod en billig Betaling stede til Jorden til alle Kirker og Kirkegaardene i Byen, undtagen Garnisons Menigheds. Mellem denne og Holmens Kirke førtes i det følgende vidtløftige Trætter om, hvilke Lig af Rangklasserne den ene eller den anden Menighed havde Ret til at »henkøre«. Privilegiet fortolkedes da saaledes, at Holmens Kirke skulde tilkomme alle, der hørte under Hof- og Borgretten, nemlig Rangspersoner, Embedsmænd og saadanne, der nød kongelig Gage eller Pension. I 1714 forlængedes Privilegiet atter paa 5 Aar, og 1724 blev det »i Henseende til Kirkens slette Tilstand« udstrakt til at gælde for bestandigt. For Menigheden blev denne Rettighed af stor pekuniær Betydning; de gamle Ligvogne blev i Tidens Løb fornyede, den fineste var betrukket med Fløjel, og efter deres Udstyr sat til 20, 10, 8, 5 og 3 $\frac{1}{2}$ Rigsdalers Afgift for hver Kørsel. I 1735 indbragte Ligvognene henved 400 Rd. Privilegiet affødte hyppige Konflikter med Garnisons Kirke og Bedemændene. I Anledning af at Garnisons Kirke i 1774 fik Bevilling paa at maatte bortleje sin Ligvogn til alle og enhver, krævede Holmens Menighed sit Privilegium respekteret, dels fordi den i sin Tid ved Erhvervelsen af Ligvognene havde tilkøbt sig dette, dels fordi Kirkens »vidtløftige Bygning behøvede denne Understøttelse, i Særdeleshed, da den for en stor Del var bygget under V and, »hvored forefalder oftere stor og hetydelig Istandsættelse«. I 1745 besværer Holmens Kirkes Patron sig til Hofbedemanden over, at denne har fordristet sig til at »bortføre« den afgangne kongelige Hofkonditors Lig mod Kirkens Interesse. Efter at Stadsbedemændene 1752 begyndte at holde Ligvogne, havde Kirken jævnlig Trætter med disse, især efter at Holmens Menighed 1804 havde faaet Eneret til ogsaa at bortkøre Ligene fra det samme Aar oprettede nye Sogn, en Del af Nikolai Kirkes Me-

nighed. 11827 nedlagde Bedemændene Indsigelse mod Indgreb i deres Rettigheder og rejste Krav paa 692 Rbdlr. Sølv for Ligvognspenge, som Holmens Menighed uretmæssigt skulde have oppebaaret for »Lig af Rangen({. I 1857 indbragte Ligvognene Kirken endnu 1051 Rel., men 1861 ophørte denne Indtægtskilde at flyde ved Oprettelsen af et Begravelseskontor, der fl;a nu af besørgede Ligvognskørslen.

Udover de førnævnte Indtægter oppebar Kirken Renter af forskellige, fra Tid til anden skænkede Legater, mest paa 100-200 Rd., for hvilke Giverne oftest betingede sig Vedligeholdelse af deres Gravsteder; atter andre var skænket til Udsmykning af Kirken. I sit 1675 oprettede Testamente gav den bekendte Abel Cathrine, Proviantskriver Hans Hansens Enke, til Kirken 1000 Rel., hvoraf Renterne af Halvdelen skulde anvendes til Vedligeholdelse af hendes Gravsted og Epitafium, saaledes at Klokkeren hvert Aar fik 6 R el. for sin Umage hermed, medens Renterne af de andre 500 Rd. skulde fordeles blandt Kirkens Præster og Kirkens og Skolens Tjenere. Til fri Raadighed for Kirken skænkede Abraham Lehn i 1724 800 Rd.

I Aaret 1625 ejede Kirken i rede Penge ialt 1020 Rd. Da de 1646 beskikkede Kirkeværger undslog sig ved at befatte sig med eller svare til den udestaaende

Gæld, rettede Kongen en Henvendelse til Patronen om at befale den tilforordnede Fiskal paa Holmen, »mecl forderligste({ at indkræve denne Gæld og afgive Beløbene til Kirkeværgerne. I 1653 var Kirkens Kapital vokset til 6655 Rd. I 1647 skænkede Kongen til Kirken, »eftersom den aldeles ingen

Kapital haver, hvormed den kan vedligeholdes({, sin Andel i de Bøder og Sagefald, Fiskalen paa Kongens Vegne hidtil havde oppebaaret af Holmens Skibsbetjente for en eller anden af dem begaaet Forseelse, indtil 60 Rel. og derunder. Krones Tilgodehavende i 1691 beløb sig ialt til 2483 Rd. 3 Mk.,

hvilken Sum fordelte sig paa følgende Poster. Efter Indførsel af 1. Februar 1684 hos Jørgen Bielke for hvad han var Kirken skyldig, der blev afskrevet paa den kongelige Obligation til Rigsdrost J. Gersdorffs Arvinger fra 1674, udgjorde denne Fordring med Kapital og Rente 1451 Rd. 4 Mk. Kirkevæрге

Gabriel Jacobsens Krav paa Hofprædikant Torkild Tuesen for dennes tilgodehavende Løn paa Skiftet var udlagt til Kirken med 135 Rd. 1 Mk., med 221/3 Aars Rente i alt 316 Rd. Endvidere havde Kongen ladet tage 14 Tdr. 6

Sk. 1 Fdk. Hartkorn af Bremerholms Gods og

udlægge til Ryttergods, hvilket var udlagt Kirken efter fhv. Generalfiskal Peder Pedersen i 1683 å 40 Rd. Td., i alt 591 Rd. 4 Mk. med Landgilde, herefter udestaaende i alt 715 Rd. 2 Mk..

For disse sine Krav fik Kirken udlagt Taastrup Kirketiende i Merløse Herred, 44 Tdr. Hartkorn å 59¹/₂ Rd. Tønden, i Penge 2618 Rd. Kroner. Patronen ansøgte i Juli s. A. paa Kirkens Vegne om Gredstrup Kirke i Tyrsting Land med Kaldsret og Herligheder 20 Td. Htk. å 25 Rd., idet Kirken endnu, efter at have overtaget Taastrup Kirketiende, havde 381 Rd. til Gode; hvad der nu maatte skorte, vilde Kirken udrede, og ansøgte han tillige om Tilladelse for Kirken til at bortfæste Tienden, afhænde den, eller lade den oppebære i Kærven, naar de, som havde den i Fæste, "fik Fæstet tilbage. Gredstrup Kirketiende afhændedes allerede i 1692 for 518 Rd., i 1705 ogsaa Taastrup Kirketiende for 2618 Rd.

I 1728, da alle Kirkens Bygninger blev forskaanede for Branden, udgjorde Beholdningen 2344 Rd., i 1741 var Kirkens Formue 1150 Rd. i Obligationer og 1109 Rd. i Kontanter; 1753 var dens urørlige Kapital 1523 Rd., Midler til fri Raadighed 1476 Rd., Indtægt for solgte Begravelser 485 Rd., i alt 3485 Rd. Ved Anordning af 1754 blev befaleet, at de Kirken tilhørende Huse, som toges i Pant for Kapitalerne, skulde vurderes og assureres i Brandkassen samt aarlig eftersers; der maatte i Husene laanes paa første Prioritet de to Tredjedele af deres Værel. I 1796 beløb Kirkens Formue sig til 29,361 Rd. I 1801 omgikkes Kirkebestyrelsen med Tanken om i Lighed med Helligaands og Trinitatis Kirke at opføre Butikker til U dlej ni ng paa den lille Kirkegaard mellem det afbrændte Admiralitetshus og den store Jernport samt paa den lille Urtegaard paa den anden Side af Porten; de derværende Ligstene og nylig begravne Lig skulde flyttes til den store Kirkegaard;': Admiralitetskollegiet bifaldt Tanken og anmodede Stadsbygmesteren om at udarbejde Tegninger og Overslag til Butikkerne, men Planen løb ud i Sandet. I 1812 skyldte Kirkens Kasse til Kongen 12,383 Rd. og havde udestaaende paa Prioriteter 41,205 Rd.; Renten heraf var 1152 Rd. Stolefæstepenge var 650 Rd., Kirkens Blok og Bøsser havde Aaret før indbragt 130 Rd., Ligvognen 1650 Rd.; Begravelser 500 Rd.; Udgifter til faste Lønninger og Huslejegodtgørelse til Præster og Kirkebetjente 2900 Rd., hvorefter den aarlige Underballance udgjorde 2466 Rd. I Betragtning af Kirkens ugunstige Status resolverede Kongen, at dens nær-

værende Gæld skulde slettes, og den aarlige Deficit herefter dækkes af Søetatens Midler, og Kirkens faste Kapital saaledes altid forblive urørt. Det Tilskud, Kirken fik, beløb sig indtil 2000 Rd. aarlig, men nedsattes i 1833 til 1000 Rd. og bortfaldt senere ganske efter Kirkeværgernes eget Forslag, da de mente, at Kirken vedgod Økonomi maatte kunne bestaa ved sine øvrige Indtægtskilder, hvilken Opfattelse i det følgende viste sig at være rigtig; i 1831 ejede Kirken i faste Kapitaler 33,870 Rd. Ved Kirkens Hovedreparation 1836, hvortil Kongen gav et Bidrag al 6000 Rd., paadrog Menigheden sig en Gæld af 20,000 Rd., hvoraf den i 1840 havde afbetalt 6000 Rd.

Holmens Kirke raader endnu over følgende. Legatkapitaler og særlige Fonds, af hvilke de Lre førstnævnte henligger under Marineministeriets Bestyrelse, nemlig: Holmens Sogns Kirkeskoles Midler 38,600 Kr.; Holmens Sogns Fattiges Midler: Hovedfonden 27,200 Kr. og Hjælpefonden 2000 Kr.; Jomfru Johanne Marie Qvists Legater, udsat til Fattige og I-Tusarme 17,249 Kr. og til hendes Gravsteds Vedligeholdelse 987 Kr. Statsminister Greve Gregers Christiaan Haxthausen og Hustru Anna Elisabeth Juuls Legat hvis Renter anvendes til Vedligeholdelse af deres Begravelse og Epitafium i Kapellet m. v. (1797); Grosserer Gotlieb Egede Christian Sporons Legat (1881) 2000 Kr., hvis Renter oplægges til Anskaffelse af nye Kister i Kapellet; Provst L. A. Warburgs Legat til Opklædning af Konfirmander fra Sognek (IK86) 1015 Kr. Kommandørinde Julie Holst født Cohns Legat for Trængende i Nyboder (1896) 1000 Kr. Karl F. Relltmann og Hustrus Legat til bedste for Holmells Kirke og Kirkegaard (1897) 2000 Kr.; Etatsraadinde Bocks Legat til Fordel for hendes og forud afdøde Mand Etatsraad G. F. Bocks Gravkammer i Holmens Kirkes Kapel (H114) 1000 Kr.

Bremerholms' Sogns FATTIGVÆSEN var fra dets første Oprindelse en 101' sig bestaaende, af Københavns almindelige Fattigforsørgelse ganske uafhængig Institution. Før Menighedens Oprettelse nød Holmens Fattige godt af de Penge, der indkom ombord i Skibsbøsserne, endvidere ved Bøder for mindre Forseelser som Banden og Sværgeren, Forsømmelse af Gudstjenesten, eller ved frivillige Gaver, enten fra Døende paa Havet som en Slags Sjølegave eller frivillige Ydelser som en Art Sonoffer i Havsnød eller Takkegave efter overstaet Frygt og Fare. I Holmens Kirke blev Tavlen for de Fattige

ombaarne første Gang af Degnen Paaskedag 1621, og endnu samme Aar tilforordnedes Holmens Admiral to Skippere, der sammen med Sognepræsten havde at optælle det gennem Tavlen indsamlede Beløb, som da viste sig at udgøre 100 Rdl. Indtil 1625 førte Sognepræsten Regnskabet med de Fattiges Midler, som han overgav }}de Fattiges Forstandere«. Disse modtog, naar Skibene kom hjem, Bøsserne af Skipperne og uddelte en Del af deres Indhold i Samraad med Admiralen til Holmens og Tøjhusets fattige Enker, Syge og Faderløse. Den opsamlede Kapital sattes i Portioner af 100 Rdl. paa Rente til 6 pCt. hos forskellige vederhæftige Folk, deriblandt ogsaa Kongen, der desværre i de trange Tider viste sig som en uefterrettelig Skyldner. I 1631 var de Fattiges Midler vokset til 2570 Rd. Det forøgede Arbejde ved Pengenes Fordeling medførte, at der 1634 ansattes en Skriver for de Fattige i Holmens Sogn.

Kongen vilde, at Holmens Sogns Fattigvæsen vedblivende skulde holdes som en Institution for sig, hvilket fremgaar af et Brev fra ham til Corflitz Uheld fra 1638, hvori det hedder: }}Den Forraad, der er hos Holmens Kirke, kommer Byen intet ved. Naar derom gøres videre Anfordring, da skal svares, at Byens Arme skal underholdes af de Midler, som de er underholdt mange Aar, førend Holmens Kirke var, in rerum natura. Blokken paa Slottet er lige sait lidt sat derhen, som den staar, fordi at det, som derudi samles, s.kulde komme Byens Fattige til bedste, som Holmens Kirkes Indkomst. Det er bedst, at hver Betler bliver efter de gamle Mandater i sit Sogn«.

I 1653, da de Fattiges Midler var vokset til 6655 Rd., udgik der Befaling til Patronen om at paalægge de Fattiges Forstandere i Holmens Sogn og deres Arvinger at aflevere, hvad der med Rette kunde tilkomme de Fattige i rede Penge eller Pantebreve til de andre nu forordnede Fattigforstandere. Eftersom de Fattiges Midler især var voksede af Kirkeblokken og Skibsbøsserne, og Renterne af disse Penge var bleven til en ret stor Kapital, og da det i Riget var brugeligt, at Kirker tjenerne nød en Del deraf, og Kirken ligeledes en Del, skulde der tillægges Kirken 1600 Rd. af disse Midler, men de andre komme de Fattige 'til Gavn. Herved opnaedes i de følgende Aar en betydelig Kapitalforøgelse, saa' at Fonden for de Fattige i 1665 var 11,733 Rd. Tyve Aar senere var de Fattiges Midler vokset til 15,618 Rd., men heraf blev til de højtfornødne Udgifter i Krigens Tid forbrugt

største Delen. Fattigforstandere var paa den Tid Zahlmester Lorentz Holmer og Tøjhusskriver Niels Andersen. I 1681 viste Fattigkassen en Beholdning af 9731 Rd. De Fattige ejede da et Hus paa Hjørnet af Ny torv og Brolæggerstræde.

I Aaret 1702 var Holmens Fattigkapital vokset til 19,225 Rd.

Admiral Rosenpalm, der blev Patron 1731, sad selv inde med 14,375 Hd., hans Dødsbo kunde kun udrede 7503 Re!., og Resten var tabt for Kirken, men 1759 var de Fattiges Midler atter oppe paa 12,462 Rd.

Ved Anordningen af 18. April 1754 best-ntes det, at Admiralitets- og Kommissariatskollegiet skulde være Kirkens og de Fattiges Forsvar. Det overdroges den Kirkeværge, som havde Holmens Fattiges Penge at uddele, i Forening med Provsten at aabne Blokken og forfatte en Liste over de heri samlede Gaver, som Provsten var forpligtet til at bekræfte, medens Fattigbøssen, der aabnedes ved de kongelige Krigsskibes Hjemkomst, skl.ilde aabnes af Stabschefen. Uddelingen til de Fattige havde at foregaa i Overværelse af Provsten, der bevidnede Uddelingen og anbefalede de Fattige, der var indstillet af Admiralitetskollegiet. Alle ved Aabningen af Fattigbøsserne og Kirkehlokkene forefundne Penge skulde straks sættes i Banken.

Indtil 1759, ved Provst Hviids Død, havde de til Søetatens Skoler testamenterede Kapitaler været betroet Holmens Provst, der hverken nogensteds havde hæftet for dem eller staaet nogen til Ansvar for deres Virkelighed og Rel)ternes Oppebørsel og ene raadet for deres Anvendelse. Kun ved Vakance eller Dødsfald var der bleven aflagt behørigt Regnskab. Admiralitetskollegiet maatte som Patron frygte for, at der en Gang kunde komme en Provst, der var uvant med Regnskabsføring eller forsømte de verdslige Forretninger, ja maaske endog var en daarlig Husholder, hvorved Skolernes Midler kunde blive formindskede eller forødede, og mange fattige Børns Opdragelse dermed ophøre. Det bestemtes ved Kongebrev af 14. April 1759, at de forefundne Kapitaler skulde anmeldes i Admiralitetskollegiet, og Eftermanden i Provsteembedet aarlig aflægge Regnskab under Revision og Decision. En civil Medkurator blev tiHorordnet Sognepræsten for Skolerne og de Fattiges Midler.

11799 henlagdes Søetatens Fattigvæsen til Civiletatens, og Kirkeværgernes Bestyrelse af de under Holmens Kirke hørende Fattiges Midler ophævedes ved kg!. Resolution af 24. Oktober 1814, hvorefter Formuen afgaves til Københavns Fattigvæsen.

Om Menighedens NUMERISKE FORHOLD i det første Aarhundrede af dens Bestaaen kan gives følgende Oplysninger.

I Holmens Ministerialbøger er indtil 1640 Christianshavn indbefattet, men formentlig benyttede dets Beboere Kirken endnu i Begyndelsen af Fyrrerne. Under Holmens Kirke er ligeledes registreret Daabshandlinger i Garnisonen indtil 1680, da denne fik sine egne Kirkebøger, dog før der man i Tiden forud Sddaterbørn døbte ogsaa ved andre Kirker. Et Mandtal over Flaaden fra 1645 nævner (alt 476!) Mand, deriblandt 58 Kaptejner, 34 Løjtnanter, 24 Skibspræster, 27 Skibsskrivere, 50 Styrmand, 3053 Baadsmænd, 720 Bøsseskytter og 70 Pødikere paa Reberbanen og i Skolen.

Antallet af Døbte i Holmens Sogn 1618-30 var i Gennemsnit aarligt 160, nemlig 1618: 149; 1619: 111; 1620: 160; 1621: 130; 1622: 86; 1623: 137 ægte og 17 uægte Fødsler; 1624: 168; 1625: 150; 1626: 148; 1627: 192; 1628: 159; 1629: 156 og 1630: 213.

Beregninger for senere Tidsal'snit giver følgende Gennemsnit. 1631-37: 224 Fødsler aarlig; 1638-40 udgjorde de i Holmens Kirke Døbte 30-35 pCt. af samtlige i København i samme Tidsrum døbte Børn. En paaløsende Stigning i Antallet af Døbte i Sognet i Aarene 1631-40 fra o. 170 til 350 er foranlediget af de ved Udskrivning og Hvervning fra Provinserne og Norge til Hyltedes Baaldermænd. Tallene for Tiaarene 1660-69: 222; 1670-89: 441; 1680-89: 527, viser fra Tredserne til Firsere en Stigning af 100 pCt., der skyldes Garnisonens Tilvækst, som atter i Firsere øges med andre 100 pCt. I Tidsrummet 1690-99 svinger Tallene for Fødsler mellem 466 og 602; i det følgende Aar mellem 502 og 643; 1700-1709 mellem 502 og 643. Pestaaret 1711 opviser kun 31 Fødsler, det følgende Aar 403. Fra 1711-23 svinger Tallene mellem 403 og 898 (1717), fra 1724-29 mellem 555 og 778.

Til Belysning af Sognebørnenes moralske Forhold kan [Indfør]es, at Antallet af uægte fødte Børn gennem Beregninger fra Tidsrummet 1630-1730 udgør [O]f Holmens Sogn 3 pCt., [O]f Nikolai Sogn 1 pCt., for Frelserens Sogn 8 pCt. og for Garnisonsmenigheden endog 10 pCt. af de ægte fødte.

De store Farsoter i det 17. og 18. Aarhundrede hærgede Menigheden si rengt, hvortil bidrog, at den talrige Befolkning i Skipperboderne og Nyboderne boede saa sammentrængt. I December 1619, fan

Uger efter at Kirken var taget i Brug, udbrød i Staden en mindre Pestepidemi, der bortrev mange Baadsmænd. I Bremerholms Port uddeltes Akvavit til Baadsfolket som Antidotum i denne skrøbelige Tid. Pesten 1654 begyndte i Foraaret, tog til i Maj og var paa sit Højdepunkt i August, men endnu i December begravedes hver Uge 30-40 Mennesker. Thomas Bartholin regner det samlede Antal af de i Pesten døde til 9000, Fr. Hammerich opgiver det nøjagtige Tal 8551. Medens der i Holmens Sogn 1652 og 1653 blev begravet henholdsvis 849 og 983, bortdøde i Løbet af 1654 i Sognet ialt 2641, hvoraf de 1982 var Ofre for Pesten. I Tidsrummet 1699-1720 jordedes paa den indenbys Kirkegaard ialt 3478 Døde, paa Skibskirkegaard ialt 17,724. Pestaaret undtaget, varierer Antallet af de illdenbys jordede mellem 169 og 76 (i 1712).

Om Dødeligheden i Sognet under den store Pest 1711-12 har Klokkeren Oluf Leth 1712 optegnet følgende: I Sognekirkens Kirkegaard paa den, som er begravet udi Skibskirkegaard fra Aarsdagen 1711 til Aarsdagen 1712, saa vidt hos mig er angivet og udi Kirkebogen lod sig indføre, er saa udførelse: Mænd 566, Kvinder 791, Drengene 534, Piger 933, tilsammen 2024 Mennesker.

Marinens stadige Indskrænkning, særlig efter Flaadens Tab 1807, viser følgende Tal. I 1764 udgjorde Søetats Officerer og Mandskab henved 5000 Mand, i 1864 derimod kun 1976 Mand, i 1877 1000 Mand. I 1833 angiver Provst Holm Antallet af Sognebørn med Nyboder i Menighedens egentlige Stamme til ca. 10,000 Sjæle. I Tiaaret 1840-49 varierer Antallet af Døbte i Sognet aarlig mellem 492 og 373, højest 1848, ialt 4225. En Optælling fra Aaret 1850 angiver det samlede Antal af Sognebørn til ialt 15,670 Sjæle. I 1859 blev viede 157, døbte 496, begravede 487. I 1894 anslaa den daværende Provst Tallet af alle til Holmens Menighed hørende til u. 18,000, deraf 13,825 i Nyboder som det egentlige Holmens Sogn.

Naar Talen er om en Menighed med saa ærværdige Traditioner og et længe bevaret Særpræg som Bremerholms Sogn, maa det dobbelt beklages, at største Delen af dens ældste Arkiver gaaet til Grunde ved den store Brand 1795. Hvad del' blev levnet, har tilmed desværre, særlig i den pietetsløse Tid i første Halvdel af forrige Aarhundrede, faaet en al anden end blid Medfart. Af de af Klokker Bang før Branden til hans tørre, skematiske Udarbejdelser om Kirkens Historie benyttede Arkivalier el' dog næsten alt bevaret, Kirkebøgel'ne dog findes der Lakuner i Rækken af de ældste Ligbøger, - Kopibøgerne fra 1694, et Par Patronatsprotokoller, men beklageligvis mangler de ældre Provstebøger og indkomne Sager til Kirkens Bestyrelse og dens Gejstlighed. Utvivlsomt er der gaaet et rigt Materiale tabt til Belysning af det kirkelige Liv i Sognet og Menigheden, Ilgesom mange værdifulde kulturhistoriske Træk til Forstaaelsell af Holmens faste Stok, dens Væren og Væsen gennem Tiderne.

Fol' den ældste Tids Vedkommende el' der gennem Kirkebøgerne overleveret Enkeltheder om Forholdene i Menigheden, som fortjener at kendes.

Holmens Kirkes Ministerialbøger, af alle københavnske Sognes de ældste bevarede, gaar fol' Daabhandlingernes og Trolovelsernes Vedkommende tilbage til Kirkens Grundlæggelse. Den første Daab forrettedes 26. November 1617 og er af Kirkens første Præst bogstavret indført saalydende:

»Den 26. Novembris: Oluf! Lauridtson, Baadtzmands Barn christnet. Navn: Birgete. Moderen Margrete Hansdaatter i Endeløsstrede; ere huereken throlof!uet eller wiet. Torkild Hellissøn oeh SofIrin Marquorsson lofflue, att saa snart hun gaar i Kireke, skall han d lade sig trolofflue oeh wie wed hende. Trolofluet hiemme till mit eget 1618 den 11. Februarij oeh strax liust«.

Den første Trolovelse er indført 23. November 1617 og har følgende Ordlyd: »Pouell Frandzon Straalsund till Anders Blegendzfars, Skibstømmermand, Ursula Dirichs Daatter nest till udi Ifluer Polluelssollis Boder i Wingaardtzstræde. Peder Kortzon siger god, att de ere. ubehindrett, oeh M. GUITis Snedicker«.

Begravelsesbøgerne begyn der først 1653. Det hedder øverst paa den ældste Ligbogs første Side: »De Døde i Holmens Sogn saa vit af Præsterne betiente ere fra Begøndelsen afI Julii Maaned Ao. 1653. 1. Julii: Karine, u- ecte. Forældre: Jenns Andersen, Karen

Miehelsdatter, auflet til Bendix Johansøns, uden Osterport - 1 Aar rillger 7 Uger«.

Baade Daabs- og Begravelsesbogen begynder saaledes begge med uægte fødte, hvoraf man dog, som ovenfor el' vist, ikke man drage Slutninger om fremtrædende moralske Brøst blandt Holmens Sognebørn. /

Særlig den ældste Trolovelsesbog indeholder Smaatræk af kulturhistorisk Interesse, af hvilke enkelte fortjener at hidsættes.

Om en Pige, der 1620 blev trolovet, skriver Præsten: »Faderen sagde, aU hun var Pige: oeh spurde ieg hende, om hun haHde befattet sig nogen Mands Person, før ieg her i min Stue throloHuede dennem : da suarede hun mig ney. Dog ligevel haHde hun Hue paa oeh Lin under H uen.«

I 1625 begærede Peder Miehelzen Laaland, Vægter paa Slottet, at troloves med en Pige, som tjente hos Taarngemmeren. »Før Trolovelsen skeede« noterer Præsten, »kom Slotzherrens Pige op til mig, berette, at Festemøen er et Barn, oe Festemanden hver Mands Gieek; item at Slotzherren ieke heller var hiemme, oe viste inthet her aH. Slotzfogeden haHde oe forbudet, at der som Taarngiemmeren her paa draek een Potte 01 paa Slottet [paa Fæstensøllet, han som:

Pigens Husbond skulde give], da skulle hand strax rømme sin Tieneste. Her foruden, at Festemøen haHver bode Fader oe Moder lefTvendis hen<. Trods dette blev Parret trolovet, dog af Præstell ved St. Nikolai Kirke.

Om et an det, mindre høvisk Brudepar er antegnet (1628): »Ole Haraldsen oe Beata Svendsehe begge paa et Kammer til SeHrell Peders sen Andal troloHvede ex improviso hora v matutina, som dc begge paa et Kammer aH een Seng nylig vaare opstaacn, oe endaa ieke Klæderne bundne om dennem. J eg indkallede Gaat Fold. aT N aboeme, Jens Ebbeltofit oe andre til Vidnisbyrd. Strax Søndagen eLIter liust 1. Gang«.

Et Par Smaabilleder fra Krigens Tid (1630) giver følgende Alltegneiser: »Marten Stendtzal (Hr. Johan Stendzlers Son, ein Prediger up 100 Jar bald, 1 milweigh von Stetin), Soldat, ved en Eneke i Christianshafn, kommen fra Rostoeck, [og] Anne (Seilleggers) Miehaelsehe. Trolofvelsen til mit, hora 12. Soldaters Brug er, at der ieke liuses for dennem, ei heller vies anderledes. Hun tager strax Knapseeken paa Ryggen og følger med«. - »En arm Qvinde kom-

men Fredags Aften fra Sverig, Gotenborg (til Ulrich Christian Morians i Hiulhuset, ligger paa Loftet i noget Halm), her at søge sin Mand, som skal gifven sig i K. M. Tjeneste, N.[omen] Lenert Tostensz, gaaen der i Barselseng, fødte i t Drengel'J .«

At det kneb for Sømanden at holde sig Jet sjette Bud dterrelteligt, melder Kirkebøgel'Je Lit nok om, men uheldigt nok var der ogsaa blandt Kirkens Gejstlige en, der ikke havde sin Sti ren, og heller ikke herom tier Kirkebogen. Inden Mag. Vlads Hansen Mariager 1637 kunde præstevics som anden Kapellan ved Kirken, maatte han bekende sine Synder in pundo sexlo, hvorom det hedder: »1637 4. Jan. Matz Hanssen, M. Andres Bentzvingers Pædagogus, hafver Jørgen Sefrenssøns oe Hasmus Jensens, Borgere i Mariager, Jeres skriftlig beseget Vidnisbyrd, at efter som fornevn le Matz, del' haml var Skolemester i Mariager, da hafde besofvit Dorethe Andersdaatter; da hafve samme 2 Mend, paa Matzis Vegne, bedet hindis Stivfader Hans Anderss oc Moder om samme Dorethe til Ecte, men haanlig hannem deris Daatter beneetet. Item, at fOl'levnte Matz Hanssen er publice absolverit. Der paa hafver hand Hr. Hans Abel Jacobssøns, Sognepræst i Mariager, skriftlig Beviis. Trolofvis ved min Medtieneris Hr. Sefren Christensens Amme, som haml hafde besofvit her, daa han d var studiosus, for hvilcken Hr. Sefren lofyer. Nomen: Anne Nielsdatter«.

11646 fortælles der om en Islænder Jonas, som havde været ungefær 18 eller 20 Aar udi Barbariet og sig der ladet omskære, men nævnte Aar stod aabenbar Skrifte i Holmens Kirke og for en Kristen udi den kristne Kirke igen blev indlemmet og annammet.

I Aaret 1630 blev en Bøsseskytte absolverel, som Søndagen Oeuli tilforn »spyede i Kirken af Brændevin«.

At Overtroen fulgte Folk lige til selve Altre, viser følgende. Ved en Trolovelse 1638 bemærkede Præslen, at Bruden, medens hun under Vielsen holdt sin Brudgoms Haand, satte Foden paa hans. Paa Præstens Spørgsmaal om, hvorfor hun n gjorde det, svarede hun: »For at han ikke skal faa Overtaget over mig«(. Til denne Skik sigter Verset:

S;dtl'J' Bruden frell sin højre Fod Sa:t
madl'r hun OVI\ Manden god,

Følte Holmens Kirkes Gejstlighed sig end hævet over den vankundige Almues Overtro, bekend le den sig dog til Visioner og

Varsler. I et Hjørne paa første Side af Kirkebogen har Provsten Hans Seidelin egenhændig med diminutiv Skrift paa Latin optegnet følgende Notits om et Syn, han har haft: »I Aaret 1665 om Natten mellem den 24. og 25. Maj KJ. 2 saa jeg i Søvnne Himlen i Brand og Maanen som et Hjul, og jeg saa Christus vandre paa Himmelbuen, nikkende til mig, da jeg bøjede mig for ham. Og saas ogsaa vor Kirkebetjent ile hen til mig, sigende: »Min Herre Chrislus være os naadig og tøve ej!« - Dig Gud, love vi, fordi Templet alt straalere i et stærkt Lys. Ja kom snart, Herre Jesu, ja Illed Bruden og Aanden. Aabenbaring 22.«

Det første Navn, der er indført i den ældste bevarede Ligbog, er intet ringere, end Borgmester Jakob Madsens paa Christianshavn, Ejer af Børsen, der blev gravsat 21. Maj 1653. Tit har Præsten ikke vidst Navnet paa den, han kaslede Jord paa, og i den første Tid genfinder man alle og alder de samme Ord: »En Stachel uden Kundskab, kastet Muld paa«.

Mod Slutningen af Christian V.s Tid bliver Kirkebøgerne sletere og uordentligere fort, og Præsterne finder sig ikke mere foranlediget til udførlig Omtale af særlig mærkelige kirkelige Handlinger.

Den store Pest 1711-12 medførte ikke mindst for Holmens Menighed de tungeste Prøvelser, hvorom der baade i Kirkebøgerne og Kirkeværgens Brevbog er bevaret adskillige Traæk.

Klokker Leth mener, at de af ham ovenfor anførte Tal paa dem, Soten bortrev, var for lave, »Lhi udi Kontagionens Tid bar de deres Døde ud uden nogen Angivelse og selv gravede deres Grave, ja lod dem sætte paa Kirkegaarden og gik saa bort, mange Lig lagt udi een Kiste; udagede, Hogen paa en stor, tillukt Rustvogn i Hobetal, som jammerligt og ynkeligt var at se, mens Gud ske Tak, som gjorde derpaa saa snar en god Ende«. Af Kirkens Embedsmænd døde af Pest de to Præster Hagerup og Leegaard, af sidstnævntes Familie ogsaa en Søn paa 16 Aar, en paa 6 Aar og to mindre Børn.

Kirkeværgen Peter Wartberg, hvis Fortjenester af Kirkens Byggearbejder og Økonomi vil blive omtalt, udfoldede i Pesttiden en saare nidkær Virksomhed. For at modarbejde Sygdommens videre Udbredelse gjorde han alle Strengelser for at slukke de døde hurtigst muligt jordet, idet han samtidig sørgede for, at Kirkegaardene overalt blev forhøjet med Jord og Sand, »at ingen ond Stank eller Infektion af Ligene skulde ske.« I Klokkerens Hus var ligesom i

Præsten Leegaards Hjem de fleste bukket under for Soten, Klokkeren selv var dødelig syg og kom sig først langt om længe. Undergra veren var død med hele sin Familie og Husstand, og Overgraveren maatte sammen med nogle lejede Folk, der næsten ikke var til at laa for Penge, tidligt og sent være paa Færde. Under disse vanskelige, for ikke at sige, fortvivlede Forhold, maatte Wartberg overtage en stor Del af Klokker- og Gravertj enestens s Pligter. Med stor Livsfare modtog han i sit Hjem alle, der kom for at bestille og betale Jorden for de Døde. Hertil havde han Bistand af ell, særlig i dette Øjemed lejet Mand, der tog mod Pellgene, kaslede dem i Vandet og derpaa leverede dem til Kirkeværgen. Tre af Vvartbergs Domestikel' døde under Udøvelsen af denne Bestilling. For at skaffe Fyld til Kirkegaardene, forhandlede Wartberg med Oldennandell for Vognmandslavet, der forlangte 5 Mark dansk for hvert Læs Sand. For at de ikke skulde »hindre og skildre«, købte han selv Heste og Vogne og satte lejede Folk til Arbejdet, der snart fik god Fremgang.

Da Vognmandslavet kom efter, at lyden fæde Steg«, som Wartberg udtrykker sig, gik dem af Hænde, indfandt de sig med Politibetjenten paa Kirkegaarden og fratog ham under Bønnen to lejede Vogne og beholdt dem i 8 Dage. Alligevel lykkedes det ham at laa Kirkegaat"den vel opfyldt, og en ved Stakit afgrænset Hjælpekirkegaard udlagt. Grundstenen under Niels Juels Begravelse paa den gamle Kirkegaard blev optaget, og en Mængde Lig begravet paa dette Sted. Alle disse Arbejder kostede tilsammen kun 1000 Rd., som Wartberg havde udlagt og maatte anmode Patronen om at faa erstattet, »da han vidste, at Holmens Kirke i Forhold til andre Kirker her i Byen havde en god Menage«.

Af mærkeligere kirkelige Handlinger i Holmens Kirke i anden Halvdel af forrige Aarhundrede kan foruden de andetsteds omhandlede højtidelige Optagelser af Jøder i den kristne Kirke nævnes Daab af Morianer. I 1760 døbtes en Neger, »t.iHorn kaldet QvanLi«, tilhørende Købmand Magens og i Daaben, der var Lillyst tre Dage før, kaldet Johannes Melchior. Blandt hans Faddere var Admiral Fontenay. Samme Aar døbtes en Morian, født af hedenske Forældre i Guinea, i sin Ungdom solgt som Slave og ført til Vestindien, tilforn kaldet Cansler, døbt efter forudgaaende Undervisning hos Provst Bildsøe. Han opkaldtes efter sin Fadder Generalguvernør Christian Lebrecht Prock.

Et Eksempel paa, at Skandsluivere benyttede Kirkemuren til at opslaa deres Paskviller paa, kendes fra 1761, da man en Morgen fandt et Skandskrift klæbet med Oblater paa Muren ved den store Lind. Det var rettet mod Indehaveren af Tobaksmonopolet og Negerslaveprivilegiet, Henuing Frederik Bargum, og hans »høje Befordrere, der gøre sig ingen Samvittighed over at udsuge, ja ganske ruiuere den gemene Mand, hvorfor der, ifald ingen Forandring sker, gives sikker Adgang for ham at blive General-Tobaksdirektør i Helvede, og de andre at være hans Hælere sammesteds«.

Et oplivende Element i de bevarede Protokoller af næsten udelukkende administrativt Indhold danner Kordrengene, der i den ældste Tid havde deres Stade paa øverste Pulpitur ligeoverfor Prædikestolen.

Ved højtidelige Lejligheder, ved kongelige og fyrstelige ludtog, Formælinger og Ligtog paa det kongelige Slot, Kirkens Genbo, gjaldt det for Melligheden at vise sin ordsproglige Kongetroskab ved Festgudstjeneste med Vokalmusik og muligst glimrende ydre og indre Udsmykning. Det var de store Dage for Kantoren og hans Kordrengene, da de sikkert kunde vente et naadigt Ord eller et venligt Nik fra de allerhøjeste Herskaber. Ved Arveprins Frederiks Formæling 1774, da hele Kirken var illumineret udvendig, var der saaledes paa Kirkemuren opsat en udstaHeret Balkon, hvorfra Kordrengene i Lærredsbukser og Jakker, pyntede med røde og sorte Baand, kinesiske Blomster og Skærf, afsa"ng eu af Kantor Falck komponeret Hyldestsang.

Kordrengene var langtfra til idel Glæde for Præsterne. Provst Høyer udtaler i 1796, at saa længe han kan huske tilbage, næsten tyve Aar, har han paatalt, men ikke kunnet udrydde den Uskik, at Kordrengene hver Altergangsdag stillede sig i Række ude paa Kirkegam'den og overtryglede Kommunikanterne ligesom ogsaa Brudefolkpne, naar de kom ud af Kirken, ja endog undertiden begegnede med Grovheder dem, som intet vilde give. De skaHede sig derved Penge til undertiden at drikke og sværme for i Kipperne i Smaagaderne. Da de drev det for vidt, gav Admiralitetet Ordre til at de skulde straffes med Ris.

Den samme Ublufærdighed og Paatrængenhe<.l, der i vore Dage tit udvises af skuelystne og nysgerrige Kirkegæster ved store kirkelige Højtideligheder, gav allerede for hundrede Aar siden Anledning

til Forargelse. Da Folk fik at vide, at Prins Christian vilde overvære Konfirmationen i Holmens Kirke Palmesøndag 1812, hvor Biskop Balle og Provst Gutfeld prædikede, fyldtes Kirken »til Overmaal af Lediggængere og Nysgerrige«. »Hvad jeg saa«, skriver Pastor Michelsen, »Var, at ej alen c Opgangen til Prædikestolcn, men selve Stedet, hvor vi pleje at forkynde Herrens Ord, var besat med Tilskuere - Tilhørere vil jeg ej sige - af forskelligt Køn. At Prædikestolen, efter Biskop Balles Nedkomst fra samme, blev lukkt,t, saa jeg, og val' til Dels en Følge af min Opfordring; men denne blev voldeligell opbrudt. Kunde nu Kirkebetjenterne, ved al brugt Fursigtighed, ej frede om Prædikestolens Hellighed, hvad skulle de da kunne udrette mod saadallne, der foregave Tilladelse til Adgang til Kongens Stol, og i Værdighed langt over dem, der trængte sig frem til samme, hvilket jeg ikke saa«. Michelsen henviser til den kongelige Forordning, der paabyder, at Kirkedørenc paa Konflnnationsdagene skal være lukte, naar Prædiken begynder.

Hvad Michelsen ikke saa, og hvem de Personer var, der trængte sig ind i Kongestolen, da Prinsen efter Provstens første Tale forlod Kirken, erfarer man af et andet Indlæg i denne Sag, del' vakte en Del Opsigt. Det var »den ridderlige Præst, vor Herres Kammerjunker« og »rædsomt« yndet af Damerne formedelst sit smukke Ydre og blomstrende Foredrag, Professor C. F. Brorson mecl to Damer, der havde den utrolige Dristighed at banc sig Vej til Majestætens Stol og sætte sig til rette i den, hvilken formastelige Adfærd indbragte Professoren en skriftlig Tilrettevisning:

Tidshistorisk Interesse har følgende lille Episode, del' knytter sig til Christian Colbiørnsens Jordeh'erd, som fandt Sted fra Holmens Kirke en af de sidste Dage i Aaret 1814.

Efter at Provst Gutfeld havde holdt en, siden i Trykken udgivet, IVIindetale over den afdøde Storman d, bares Liget over i Kapellet, hvor et Kor med udklædte Solister, Damer, ved Kisten alsang en af den senere Minister Nathan David aflattet Sørgekantate til Musik af Syngemester Zinck, hvori forekom bitre Ord om »Schikanens Hydra«, der havde strakt sine Fangarme ud efterden Afdøde. Første Stemme »offererede« den Døde Themis' Vægtskaal, anden Stemme Astræas Sværd, den tredje Svadas Symbol, medens en Solistindl' Slutningskoret ofrede en Egekrans paa Colbiørnsens Kiste.

At Kantaten var forfattet af en Jøde og savnede ethvert kristeligt Præg, vakte i Forbindelse med hele den, ved en Baare usædvanlige og tilmed usmagelige teatraliske Forestilling megen Forargelse. Sagen omtaltes endog i Hamborger Aviser. Grevinde F. Reven tlow skriver herom i et Brev til sin i denne Anledning meget indignerede Svigerinde: »Jeg har altid hørt, at den afdøde stod i nøje Forbindelse med en rig Jøde, hvilket stedse blev meget dadlet, formodentlig er det denne; Biskoppen har rimeligvis intet erfaret derom, og Musikken af Zinek har vel ogsaa været meget diskret. Det gør mig meget ondt; ogsaa som Jøde havde han kunnet udelade Guder og Gudinder af sin Kantate«. Meget skarpe Udtalelser om den samme Sag foreligger i et Brev til Grev J. G. Moltke fra Statsminister N. Rosenkrantz, rier opholdt sig hos Kongen ved Kongressen i Wien. »Jeg kan ikke nære Tvivl om, at Deres Excellence jo har med Mishag fornummet, hvorledes det gik til ved Colbiørnsens Ligfærd i Holmens Kirke. Jeg har alvorlig forestillet Kongen, hvor vigtig det er, at Jødesang og hedenske Gudinder ikke tilstedes Adgang i Kirkerne. Jeg paastod, at alle vedkommende maatte aflødes Erklæring, hvorledes det er bleven muligt, at slig Skændsel har kunnet finde Sted. Hs. Maj. lod ikke til deri at være af min Mening, men det er dog muligt, at derom er bleven skrevet til Kancelliet eller i det mindste til sammes Formand«. Vedføjet dette Brev findes i Afskrift af Rosenkrantz selv en Satire af en Anonym, hvori Merkur udtrykker sin Glæde over »at Olympens Gudinder saa hæderlig blev givet Plads og Stemme, for Dyderne at krone til Jødesang i det Tempel selv, som ellers til den eneste indviet er.«

Af vigtigere Begivenheder i Menighedens Liv i det afvigte Aarhundrede bør nævnes Kolera-Aaret 1853, hvor Døden ligesom i andre Sogne gjorde en rig Høst. I Maanederne Juni-Oktober begravdes paa Skibskirkegaarden i alt 512 Mennesker, 223 Mænd og 289 Kvinder, desuden mange Lig af Sognebørn fra Hospitaler og Lighuse paa Assenskirkegaarden.

En lille Notits fra den senere Breve-Protokol, der viser, at den fra Hamlet ordsproglige Kirkegaardshumor heller ikke har været fremmed for Holmens Kirketjenere, kan, her hvor vi nærmer os Nutiden, danne Slutningen.

»1 Anledning af 50 Aarsdagen efter Slaget paa Københavns

Rhed«, skriver Kirkens Klokker, »havde Overgraver og Dannebrogsmænd Gerdtsen foranstaltet en Mindefest paa April-Højen, der var smykket med Flag og Kranse. En Tale holdtes af kg!. Skuespiller Holst, og Sange før og efter Talen udførtes af en Del af det kg!. Teaters Korpersonale. Efter Højtideligheden satte Overgraveren bemeldte Sangere i den gunstigste Stemning med en grundig Frokost og behørig gode Drikkevarer. Som rimeligt var, billigede Kirkens Geistlighed ikke denne Foranstaltning, som den ikke forud var vidende om«.

KIRKENS BYGNINGSHISTORIE.

Opførelsen af Skipperboderne som Boliger for Flaadens Officersfamilier fik Christian IV., som Niels Slange udtrykker sig, »ti] at tænke paa en egen Kirke for sine Søfolk, paa det de kunde have et Sted, hvor de, foruden at trænges af andre, kunde høre Guds Ord, og de kunde have en vis Sognepræst, som for deres Sjæle alene kunde sørge«.

At henlægge den paatænkte Kirke til Bremerholm, maatte have sine store Fordele paa Grund af dens umiddelbare Nærhed ved Virkestedet og Boligerne for Holmens Folk, men unægtelig herskede der her en mangeartet Larm og Uro, der i alt Fald paa Hverdage kunde synes uforenelig med kirkelig Andagt.

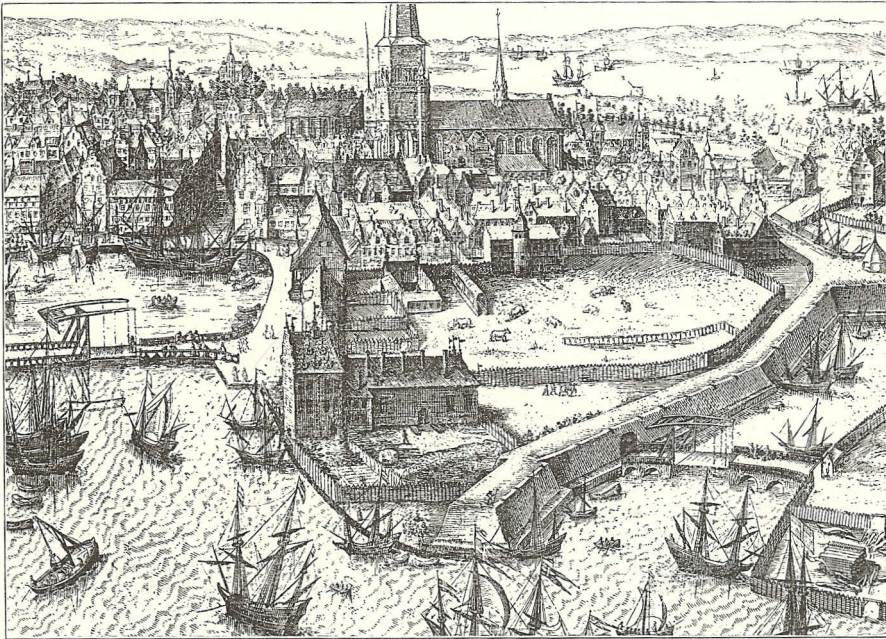
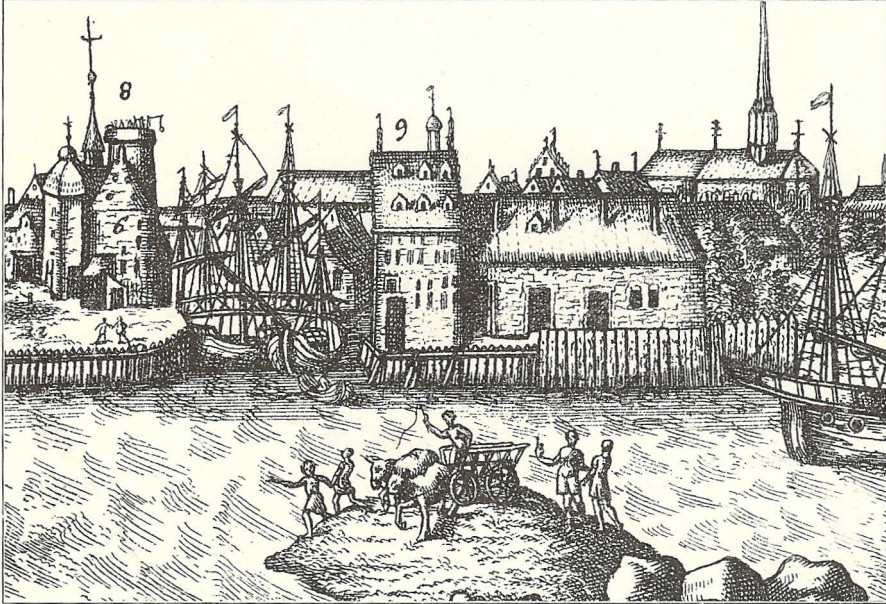
Netop i hine Aar udfoldede der sig jo paa Bremerholm et travlt og støjende Liv; nye Bygninger rejstes til Brug for Marinen, og Skibe tømredes og tiltakledes. De drønende Slag af Smedens Forhammer, Tømrerens Økse og Langsav, Møntens Klippen og Stempelslag, Brøl fra Studene, der tungt trak Hammermøllen i den store Smedie, blandet med Raab og Larm af Folk i de Skibe og Baade, der lagde til ved Smediens Nabo, Toldboden. Som det synes, rent mi dlertidigt, lod Kongen, endnu, inden Rammerne for den ny Menighed var fastslaaet, indrette et Kirkerum for den paa Holmen. I Holmens Kirkebog er herom optegnet: »Anno 1617 22. Søndag efter Trinitatis, 14. November, er det Hus, som Maaltid holdtes udi, indviet af Dr. Reisenio (Resen) til en Kirke«. Af en Udgiftspost i Rentemesterregnskabet fremgaar det, at Maleren Helle Torbensen med Svend og Dreng i Dagene 13. Okt.-3. Nov. s. A. har arbejdet i Kirken i det store Hus paa Bremerholm. Kirkens Altertavle har neppe været et Kunstværk; det ses nemlig af samme Regnskab, at en Maler, hans to Svende og en Dreng, har arbejdet og malet i Septbr.-Oktbr. i 14 Dage »paa Altertavlen udi Boden paa Bremerholm, som kommer til at staa i den ny Kirke paa Holmen.«

En kort Tid maa Kongen have omgaaedes med Tanken, at lægge Kirken paa et mere roligt Sted i Byens Hjerte, nemlig paa Gammelmønt, det gamle St. Claræ Klosters Grund, hvor hans Fader havde villet indrette en Kirke for de herboende Tyskere, som siden fik anvist St. Peders Kirke. I Begyndelsen af 1620 var nemlig Stensætter og Murmester beskæftiget med at optage »Flmdamentet eller Grundvolden, som var nederlagt til den ny Kirke paa den gammel Mønt«.

Imidlertid havde Kongen bestemt sig til at flytte Menigheden fra Huset, hvor forhen Flaadens Maanedstjenere bospistes, til den, 1562-63 opførte Ankersmedie, der paa Prospekter af København fra o. 1587 og 1611, set fra Søsiden, fremtræder tydeligt som en langagtig Bygning, der mod Vest støder op til et højere taarnagtigt Hus i Here Stokværk ud mod Havnestrømmen. Den lavere Bygning har -- efter Gengivelserne at dømme --- været paa et Stokværk. I--hlsets Bestemmelse karakteriseres af de mange høje Skorstene, der rager op igennem Taget. Ostgavlen havde Renæssancekarakter og var prydet med Pinalder og Fløje, hel statelig for en almindelig Smedie.

I Februar 1619 begynder Arbejderne paa »den ny Kirke for Holmen«, »den Kirke, som bliver forordnet af den gamle Smedie«, eller »den ny Kirke ved Toldboden paa Bremerholmen«. Der opsættes »to store Stabler og en Slidsklove til Porten for Kirken«, men først henimod Efteraaret anbringes der for Døren en stor, ny Laas, som vejede 17 Skipptmcl, ligesom der i »den store Dør« indsættes en stor Iling til at ctrage Døren med. Da Ankersmediens Tag var nedblæst i Vinteren 1615-16, slap man forholdsvis let til at opsætte det nye. Overalt blev der i IVIurene aJlbragt nye Jernankere; der brødes Huller til Vincluerne, og Karne blev indmuret. I April sættes der »tre lange Realer langs gennem den gamle Smedie« samt tre andre, »som kommer ovenpaa«. Stenhuggeren HERMAN ROLEFINCK, der ogsaa kendes fra sin Virksomhed paa Frederiksborg Slot, var beskæftiget med at indramme Døre og Vinduer, og Glarmesteren indsatte i alt 115 nye blyindrammede Vinduer. Endelig rejstes i Juni Spiret af Tømmermester CLAUS BANG, og i Septbr. opsattes Klokkestolen, hvori ophængtes to Klokker, støbte 1610 og 1619, af hvilke nu kun den Ylgste, støbt af Klokkestøberen HARTVIG

Tavle V

U
D
S
N
I
T

A
F

B
R
A
U
N
I
U
S
'

K
O
R
T

O
V
E
R

K
Ø
B
E
N
H
A
V
N

F
R
A

O
.

1
5
8
7
.

6
:

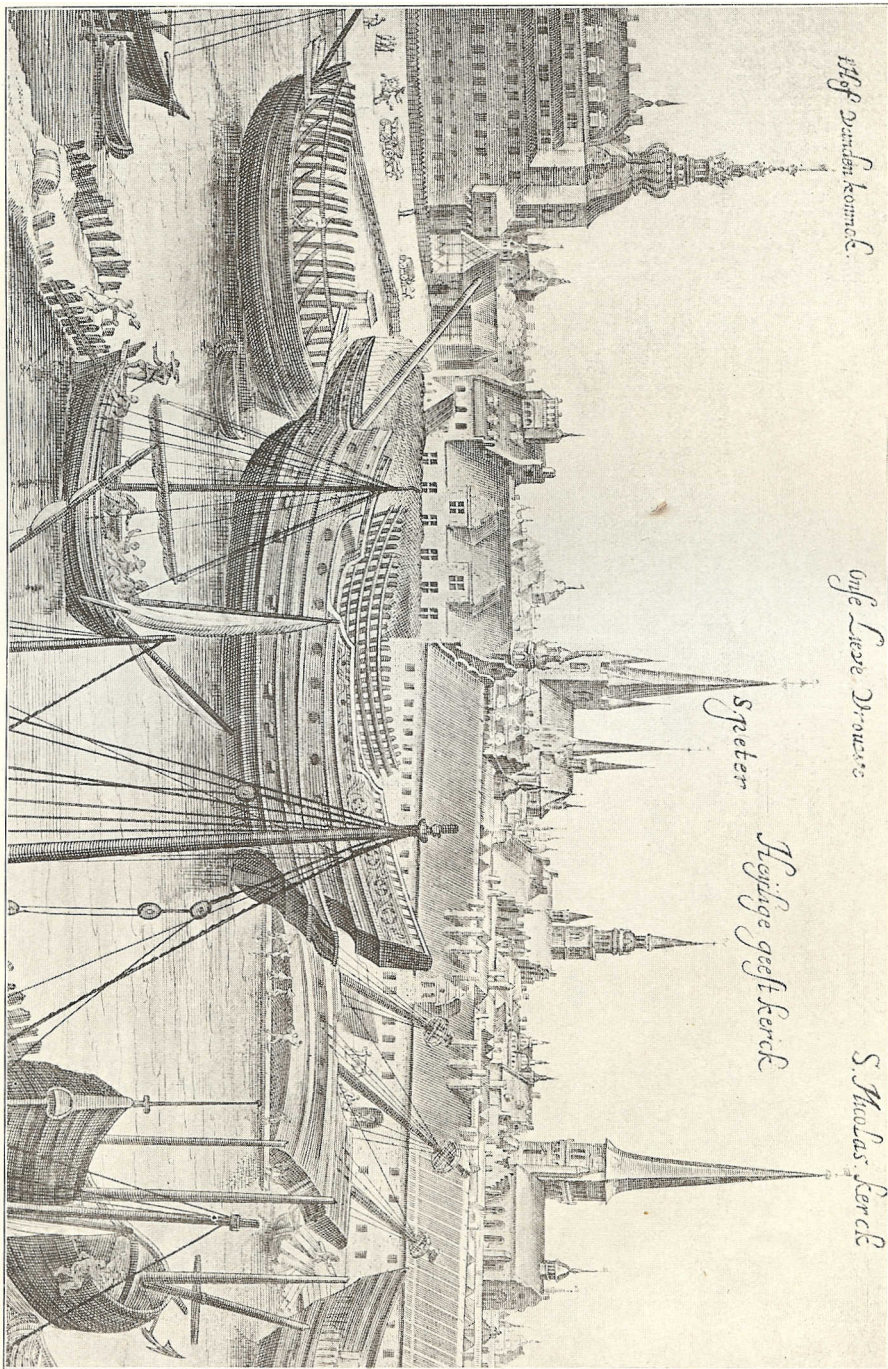
R
e
n
t
e
r
i
e
t
.

8
:

H
e
l
l
i
g
a
n
d
s
k
i
r
J
<

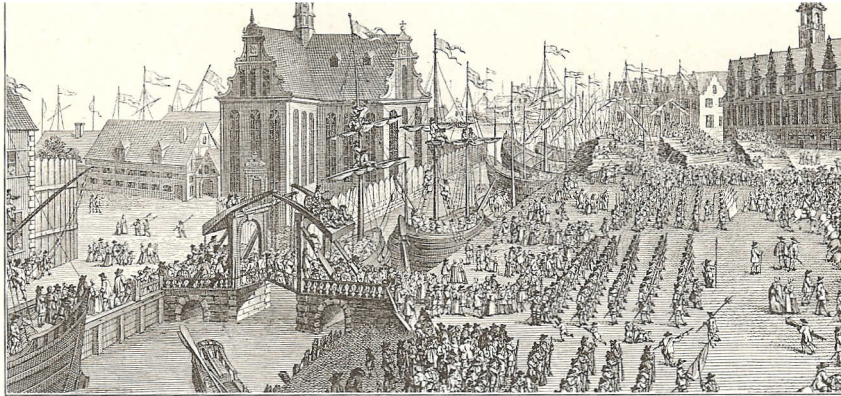
ens Taarn under Opførelse.
9: Ankersmedien paa Bremerholm.
UDSNIT AF JAN VAN WIJCKS »DELINEATION« AF KØBENHAVN FRA O. 1610.
Stukket af Johan Diderichsen.

Tavle VI

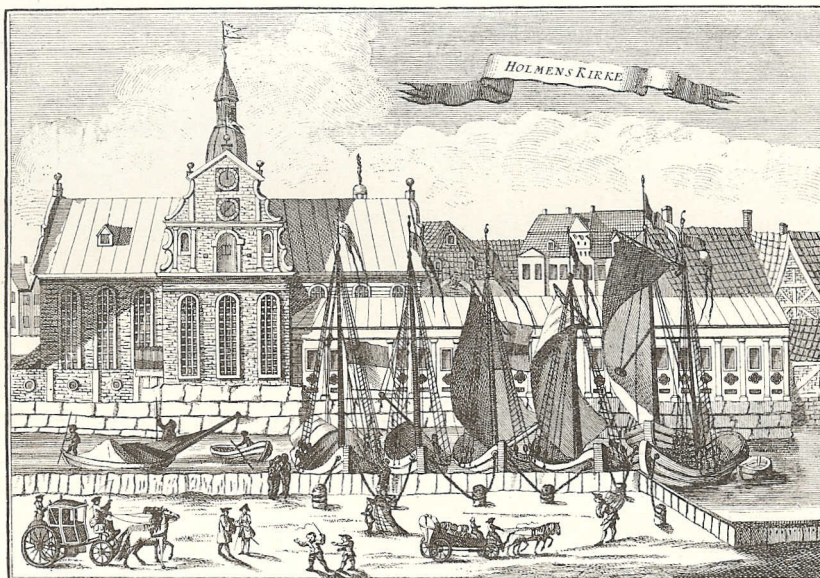
UITSNIT AF STIK FRA C. 1650.
Hugo Allardt, Amsterdam.

Tavle VII

HOUIENS KIRKE OG SLOTSHOLMEN MED BØRSEN.

Efter J. D. Preisel's Slik efter W. Heimbachs Maleri, fO'estillende Arvehyldingen 1660.

HOLMENS KIRKE O. 1750.

Efter Danske Alias.

Tavle VIIn

QUILCHMEYER, er tilbage, og bærer følgende knappe Indskrift: »Hartwic CweUich Meier gos mig Anno 1619.«

Med Klokketklang og i Overværelse af den københavnske Gejstlighed indviedes Bremerholms Kirke femtende Søndag efter Trinitatis, eller 5 *September* 1619 af Sjællands Biskop Dr. HANS RESEN. Kongen selv var paa den Tid fraværende fra Høvedstaden, for at tilse de store Digearbej der ved Bredsted. Af samtidige Begivenheder i Flaadens Historie bør nævnes Jens Munks Opdagertogt til Hudsonbugten, som han har skildret i sin »N avigatio septentrionalis«.

Om den ældste Holmens Kirkes Rumforhold, dens Ydre og Indre kan intet siges med Bestemthed, ud over, at dens nuværende, 1641 gennembrudte Langskib er dannet af den gamle Smedies Mure.

At dømme efter en lodret Fuge, som antagelig angiver Hjørnet af den senere tilføjede højere Bygning med Gavl ud mod Slottet, synes den at have strakt sig udover det nuværende Kryds eller Kors fire Alen paa den anden Side af det ottekantede Trappetaarn. Den første Kirke havde, som ovenfor nævnt, to Indgange, en større *og* en mindre, hvoraf den første vel har vendt ud mod Bremerholms Port eller Størrestræde. Saavel Døren, hvoraf vel nok den store havde Karakter af en virkelig Portal, som Vinduerne var i Sandsten, og man kan vel formode, at Kirken, uden at virke overdaadig i sit Ydre, trods sin Lidenhed har været ganske prydelig. Dertil bidrog ogsaa Spiret, der knejsede over Østgavlen. Det blev i Februar-Marts 1620 tækket med Bly og Skifersten af Skifertækkeren Jørgen Eiler. Mærkelig er Udgiften til samme Mand »for at tække omkring det Galleri, som er opsat paaKirken«. Galleri kan i Datidens Sprog betyde forskellige Ting. Mest naturligt vil det sikkert være at antage, at Talen her er om en Gallerigang langs Mønningen af Kirkens Tag i Lighed med den, der omtrent samtidigt maa være opsat paa Rosenborg. Endelig indrettedes en Kongestol med Dør til at laase, og foran Vinduerne opsattes fem Gardinstænger.

Om Kirkens Udseende i denne Periode giver vedføjede Prospekt af København fra o. 1628, (Stik fra o. 1650), en svag Antydning.

Den stadig øgede Tilvækst af Holmens Menighed nødvendiggjorde en Ombygning og Udvidelse af Kirken, hvilket i den pengetrænge Tid billigst kunde ske ved at forbinde denne med eet op til samme stodende, i forskellige Øjemed benyttet Hus. Paa

alle ældre Prospekter af København, 1587 og 1611, indtager denne flere Stokværk høje Bygning med sin knejsende, snørklede Gavl ud mod Kanalen en fremtrædende Plads. Den er rimeligvis bygget samtidig med Ankersmedien og tjente tidligst som Mønt. 1563-64 nævnes Mønten paa Holmen og Møntmesteren sammesteds; 1583 betegnes Holmens Bro som Broen over Havnen mellem Slotspladsen og Mønten. Ti Aar senere førtes Mønten tilbage til sin oprindelige Plads i den Gade, der bærer Navn efter den; indtil Ankersmedien omdannedes til Kirke, havde Mestersmeden Bolig her, første Stokværk. Fra 1611 var her i Stueetagen tillige Toldbod; den paa Prospekterne aftegnede, med Plankeværk omgivne Plads fra Toldboden nordefter, hvor nu Gravkapellerne ligger, har sikkert været Toldbodplads. Øverst oppe var der endelig en kort Tid 1619-24 Navigationsskole. I Begyndelsen af Tyverne nævnes det store Hus over Toldboden ved Holmens Kirke, og der angives, at der da blev ophugget et Galleri, som Mester Joris, kgl. Majestæts Styrmands Læremester, »skal have at bruge, eller at have sit Værelse i«. Her havde altsaa Navigationsslæreren, den vidtforrejte JORIS CAROLUS sine Instrumenter.

Ved Skolens Ophør flyttedes Toldboden til Christianshavn, medens Mønten fra den gamle Mønterplads i Købmagergade førtes tilbage til sit tidligere Stæde. I Februar 1624 omtales Arbejderne paa den nyindrettede Mønt ved Holmens Kirke.

Saaledes forklares den tilsyneladende Modsætning mellem Indskriften paa Kirkens Alter, der beretter, at Kirken »tilforn havde været en Smedie udi den Nordost-Ende og kaldtes den store Smedie, som nu er paa Holmen, og udi den Sydvest Ende haver været en Mønt, som nu Koret er; oven paa samme Mønt var en Navigationsskole« - og J.L. Wølfs Angivelse (1654), at Mesteren for Ankersmedien boede i den Del af Kirken, der nu var Kor, og at dette i nogle Aar forinden var indrettet til Toldbod.

Om sine Planer til Kirkens Udvidelse ytrer Kongen sig i et Brev af 27. Februar 1641 saaledes til Byens Statholder Corfitz Ulfeld, der havde stor Myndighed i alt, hvad der angik Sømagten og Bremerholm: »Hvorledes min Mening er, at Holmens Kirke skal forhøjes og gøres med et Kryds ud til Holmen, det er Dig bekendt. Da efterdi det skeer, fordi at man vil ampliere Kirken, da er det nu en Umage at lade Krydset gaa ud paa den Side imod Byen lige-

saa vel som imod Holmen. Og efterdi ingen Sacra kan admini- streres i Holmens Kirke, imens den skal forandres, da vil sligt imidlertid skee der, som Søfolket faar Mad. Hvorfor vil i Tide tænkes paa, hvor at Prædikestolen kan staa, saa og paa Enebærtræ at røge med, imod Tjenesten skeen(.

Byggearbejderne forestodes af LEONHARD BLASIUS, der i Sommeren 1640 var bleven Overbygmester i den samme Aar afdøde Hans v. Steenvinkeis Sted. En Familie af Navnet Blasius havde før ham levet Am'tier i København, men det ligger nærmere at antage, at han var indvandret fra Holland. 1642 kaldes han Generalbygmester og var i de følgende Aar beskæftiget overalt i Riget; saaledes anlagde han 1643 Broen ved Altona og forhøjede Kirken i Ghickstadt. I Foraaret samme Aar arbejdede han paa Reberbanen og sendtes i Vinteren derefter til Malmø for at forestaa Arbej derne ved Byens Befæstning, men døde allerede 8. December 1644. Blasius havde 1642 købt Halvparten af Gaarden »Oxenkopen« paa Østergade, som hans Enke Hedevig Gien'itz afhændede 1645.

Af Kirkens fire Gavle er den sydvestlige mod Børsen afgjort den ældste. Det er en svær Gavlmur, dobbelt saa tyk som de andre Gavles og opført i store røde Sten, meget muligt tagne fra andre Bygninger. Ved de i 1872 i Anledning af Kirkens Restavrering foretagne Undersøgelser godtgjorde en Sammenligning med de øvrige, hvor stærkt den adskilte sig fra hine, saavel i Henseende til de arki- tektoniske Former som de til dem benyttede Sandsten. Sydvestgavlen har regelret profilerede Gesimser, af hvilke den underste bæres af Kragsten og Pilastre af Bremer Sandsten, hvorimod Gesimserne paa de andre Gavle kun er en maadelig Efterligning af Børsen i gullandsk Sandsten, ligesom Pilastrenes Kanelering viser en langt raaere Stil. »Denne stokværksdelte Pilastergavl, i en ren, lidt forsigtig Stil, hører til Renæssancens tidlige Gavltyper i Danmark. Der er intet til Hinder for at antage, at det er den oprindelige Gavl fra det gamle Hus, der har faaet Lov til at blive staaende fra Aarene 1562-63, og den bliver da en af de tidligste og bedst bevarede i Danmark i den nye »vælske« Stil. Med sine klassiske kanelerede Pilastre maa den ved sin Fremstaaen have virket som noget ganske nyt. Den gamle Gavl ses paa"de ovenfor omtalte Stik fra o. 1587 og 1611, og er her fremstillet prydet med svungne Afdækninger og yderligere siret med Fløje.«

Ved Udvidelsen maatte Nordøstgavlen sammen med det lavere, af Ankersmedien omdannede Kirkerum forhøjes og udstyres i Lighed med den ældre, ud mod Slottet. Det kom endvidere for Dagen ved Restavreringen, at Kirkemurene i den østre Ende indtil en Højde af 6 ~ Alen fra Gesimsen var sammenflicket af gamle Munkesten, og at der ovenover staar en regelmæssig Mur af noget tyndere, røde Sten. Kirketaget kom i Flugt med Taget paa den høje Bygning, hvilket bekræftes af Murmesterens Regning fra 1643, der lyder paa, at han har „gjort Gavlen til Stranden og det andet gamle Murværk lige med det nye«, og at han har gjort Muren i Holmens Kirke paa begge Sider, som han har rejst af ny, en Sten tykkere end den gamle Mur i Kirken.

Den saaledes sammenføjede Bygning blev midtvejs udvidet ved to Tverfløje, opført i samme Højde, hvorved Kirken blev en Korskirke, ganske vist af noget usædvanlig Form, idet Sidearmene er temmelig lange, ligesom det maa virke paafaldende, at Kirkens Kor, ikke som i andre Kirker, ligger i Ost, men i Sydvest.

En anden Mærkelighed opviser Nordvestgavlen ud mod Holmens Kanal (Størrestræde), som bærer Christian IV.s Navnechiffer, Begyndelsesbogstaverne til hans Valgsprog R. F. P. (Regnum finnat pietas) og Aarstallet 1611, idet Sandstensportalen, som hævdet af Arkitekten, Prof. Ludv. Fenger, er ældre end Ombygningen nævnte Aar. Det viste sig nemlig, da den 1872 blev nedtaget for at ombygges, at der paa Frisens Bagside var hugget en halv Musling for hver Ende, hvilket af og til kan iagttages mellem Bjelkehovederne paa gamle Bindingsværksbygninger. Dette berettiger til den Formodning, at man ved Ombygningen har benyttet en ældre Dør og kun tilføjet Gesims og Topstykke, hin var aabenbart forkludret og dette i en senere, mere barok Stil end selve Dørindfatningen med dens Diamantkvadrer. De senere tilkomne Dele af Portalen repræsenterer en her til Lands ikke meget udbredt dekorativ Maner, der er stærkt barokt præget og overordentlig almindelig i Nederlandene, efter at Arkitekten JACQUES FRANQUART (1577-1651) i sit 1617 udgivne Værk }>Premier livre d'architecture contenant diverses inventions de portes« havde dannet Skole. Disse stærkt barokke Kraftportaler kaldes i Nederlandene }>Spanische Deurkens«. Om Døren fra først af har hørt til Huset ud mod' Slottet, den til J{irke omdannede Smedie, eller maaske til en helt anden Bygning, lader sig næppe mere sige.

Nordøstgavlen ud mod Nationalbanken, hvor nu Hovedindgangen med den fra Roskilde Domkirke tagne Portal anbragtes 1872, har ikke tidligere haft nogen Hoveddør eller været bestemt til at ses.

Kirkens Korsfløje er opført af gule Flensborger Sten, og for at dække over det forskelligartede Byggemateriale blev hele Kirken pudset og malet gul. Taget var tækket med Skifer, og det spaantækte Spir blev fra det gamle Skibs østre Ende flyttet til over Midten af Korset.

Murerarbejdet ved Kirken blev overdraget Murmester JØRGEN TIMIAN, kaldet Pommerincke, der opførte Kirkemuren i en Længde af 138 sjællandske Alen og 19 Alen i Højden, hvortil medgik ialt 157,320 Mursten, ligesom han reparerede den gamle Gavl og det alt staaende Murværk. Han murede 18 Vindueshuller, hvert 10 Alen langt og 2 Alen bredt, fugede de 300 Kvadratalen Fliser i Koret, opmurede de 36 Fundamenter under Jernpillerne, som bar Pulpiturerne og VIII deltrappen til Kongens Stol, 1 O ~ Alen brede og 10 Alen høje. For hele dette Arbejde skulde han ved det af Bygmester Blasius 2. Februar 1643 foretagne Syn udover sin Kontrakt have ialt 1176 Rdlr.

Simon Tømmermand fik til at lægge et Gulv i Kirken, indtil det i Fremtiden kunde blive lagt med ølandske Fliser, udleveret 8 Tylvter Danmarksdel.

Snedkeren ESKILD GORRISEN forfærdigede Alterfoden af Eg, hVOI"paa Altertavlen hvilede, og udstyrede den med Panel, en Skammel af Eg rundt om Altret, otte Skamler til at knæle ned paa i Koret, fire smaa Brudeskamler, syv brede Mandsstole ved Koretmed Bænke, Døre og Dokker, samt uden for samme Stole en Egetræsbænk. Endvidere tog han sammen med fire Svende hele Pulpituret ned og skilte Stolene nede i Kirken, opsatte et Skillerum foran Koret, men maatte atter tage det ned, gøre det bredere i begge Ender og sire det med Snitværk og skaarne Kapitæler.

Snedkerarbejdet overdroges Mestrene PAASKE POVELSEN, Oldermænd for Snedkerlavet og Hofsnedker HENRIK BALCKE, der opsatte ialt 118 Stole, hver 7 Alen lange, 5 ½ Kvarter brede, og for deres Arbejde oppebar 649 Rdlr.

Borgmester Jakob Madsen leverede til Kirkebygningen af sit eget pommerske og gullandske Tømmer samt Egeplanker til at klæde Spærværket med saa vel udentil, hvor det skulde tækkes

med Skifersten, og under det, som Dønnikeren skulde gibse. Hans Regning herfor lød paa 5500 Rdlr.

Af særlig Interesse er den endnu bevarede Kontrakt, dateret 25. Marts 1642, opsat henholdsvis mellem LEON HARD BLASIUS, og Dønnikerne eller Kalksniderne VALENTIN JÆGER og JOHAN HORNBOSTEL, om Gips- og Stukkaturarbejdet paa Kirkens Loft. De to sidstnævnte forpligtede sig til at gøre Gipsloftet i samme Art og Maner, som den af Statholderen Corfitz Ulfeld synede Slotskirke i Glickstadt. Midt i Krydset af Tøndehvælvingell skulde anbringes det fuldstændige kongelige Vaaben, og i alle fire Hjørner af Kirken Kongens Navnetræk med tilhørende Lister og Gesimser. I den aflange Runding skulde være Frugter og Engle med Spil i Haallden. For dette Arbejde, som de lovede færdigt i solid, god og ulastelig Stand til Bartholomæus' Dag (24. August) samme Aar paa egen Bekostning og m~d Materialer, de selv leverede uden Udgift for Kongen, tilstodes begge ialt 1680 Rdlr., dog maatte de med al deres Ejendom som Pant forpligte sig til, hvis der i Løbet af 10 Aar viste sig Mangler ved deres Arbejde, at gøre dette om paa egen Bekostning. Denne Del af Bygningens indre Udsmykning var tilendebragt 8. Februar 1643, da Bygmesteren synede Arbejdet og erklærede sig tilfreds. Udsmykningen af Loftet med de ubehjælpsomt udførte Stukfigurer, Vaabener og Prydelser er med Undtagelse af Reliefferne i Koret, der' er bleven erstattede med fire moderne, Engle, modellerede 1828-29 af Freund, endnu bevaret uforandret. Samme Aar fik Kirken sin ældste Lysekroner med otte Arme af Messing, hver med to Lysepiber; - den vejede 10 Lispund og 7 Skaalpund og var støbt og forfærdiget af Rotgieter Hans Pæp.

At Christian IV. vedblivende interesserede sig for Arbejderne i Kirken, fremgaar bl. a. af følgende Brev til Rentemesteren af 30. Januar 1645. »Nu jeg var i København, da glemte jeg at befale, at der skulde gøres en Vindeltrappe op til det nederste Pulpitur tvært over fra Prædikestolen til det adelige Fruentimmer, som der søger Prædiken, paa det, de intet haver Behov at staa iblandt det gemene Folk, hvorfor der skal fortinges saadan en Trappe hos en ar Snedkerne i Byen, som den forfærdiger, dog intet vide'e, end til en . Person. Hans Betaling skal han faa af Kammeret, naar den er færdig. Jeg formener, at der findes vel de i København, som erindrer sig, hvor jeg vilde have, at Fruentimmeret skulde staa i samme

Kirke, dog kan det gøre lige meget, hvor det anordnes, naar de kommer fra hinanden at staa.«

Arbejdet i det Indre skred langsomt frem og som det synes, lidet planmæssigt. Nedgangens Tid er inde, Riget fattes Pl:ng. Idelige Forandringer og Forbedringer sinkede Kirkens Fuldførelse .

I Begyndelsen af 1646 indsattes der i Kongens Trappe en Dør med Dørkarm i Trappen til Kongens Stol, og Løngangen, der førte her til, var forfærdiget af Bleginds Egeplanker. Efter Kongens Befaling blev Koret nedtaget og gjort en Alen højere, Alteret forandret og forsynet med en anden Alterfod, i hvilket anbragtes to Skabe, og en ny Baldakin, en ny Stol til Præsterne opsattes og en fem Alen bred Trappe indrettet for Kordøren og en anden der førte fra Koret til Prædikestolen.

Gangene i de enkelte Fløje i Kirken fik særlige Navne; den fornemste ud mod Størrestræde ligeoverfor Holmens Port kaldtes Kaptejnsgangen, dens FOLtsætt:llse Urtegaardsgangen, medens Gangen fra den nordøstlige Port hed Skippergangen og dens Fortsættelse KOl'gangen.

»Holmens Kirke er ikke«, meddeler VILH. LORENZEN, »fra første Færd skabt ud fra en bestemt arkitektonisk Ide. Det var en Tilfældighed, at man i sin Tid bestemte sig til at benytte netop den gamle Smedie til Kirkebygning.

Naar man derimod senere, under den store Ombygning 1641-43 gav Kirken Form af et græsk Kors og altsaa gjorde den til en *Centralbygning*, har man sikkert Lov til heri at se et Udslag af en bevidst arkitektonisk Opfattelse, nemlig den, der til Kirkebygninger foretrak Centralanlæg fremfor Langhusanlæg med Indgang i den ene Gavl. De i den øvrige protestantiske Verden forlængst paabegyndte Forsøg med Kirkerum, komponerede efter Tværaksen, var dengang endnu ikke naaet til Danmark.

Centralbygningen havde Christian IV. selv været med til at benytte, om end i noget uklar Form, i Kirken i Christiansstad og i langt mere gennemført Skikkelse i den aldrig fuldførte St. Anna Rotunda, hvorimod Trinitatis Kirke greb tilbage til det traditionelle, middelalderlige Langhusanlæg. Lidt forældet var Tanken for saa vidt ogsaa allerede. Den havde været den tidlige italienske Højrenæssances Ideal; i den store og lange Kamp om St. Peders Kirke i Rom havde Lallghuset omsider sejret, og Barok-

tidens førende Kirkeri det katolske Evropa, Jesuiternes, var Langhuskirker, hvilket dog ikke udelukkede, at Tanken om Centralanlæg haardnakked holdt sig, som bl.a. Frelsers Kirke og Marmorkirken viser det for Danmarks Vedkommende. Det kan dog ikke siges, at Centralanlæggets Ide er bleven stærkt betonet i Holmens Kirke. Korsskæringen er ganske nevtral, fraregnet den lille Tagrytter, der markerer Centraliseringen udvendig. En virkelig Gennemførelse af Ideen krævede her en Kuppel, der indvendig kunde samle Rummet og udvendig samle Kirkens Masser. Naar Holmens Kirke kun i ringe Grad virker som Centralanlæg, skyldes det ogsaa Korsarmenes relativt store Længde, en Følge af dens, kirkebygningsmæssigt set, saa tilfældige Oprindelse«.

Paa Frontespicen ud til Slotspladsen anbragtes »to ypperlige og kunstige Skiver« oven over hinanden, af hvilke den øverste viste Klokketimen, medens den underste »et overmaade rart og akkurat Kunststykke« var en Vindskive som styredes ved en Flagstang med Jernfløj, som stod op af Kirketaget, et Værk af Christian IV.s navnkundige, 1647 afdøde Astronom CHRISTIAN LONGOMONTANUS. Den viste »meget akkurat, hvad Slags Vind der blæser' hver Dag, i hvor hastig end Vinden kan springe om fra et Hjørne til et andet«.

1647 fik Kirken foræret en ny Døbefont af Smedejern, der erstattede en tidligere, vistnok meget beskeden. Aaret efter (21. Marts) fik Christopher Lindenov Brev »at lade levere den gamle Funt, som stod i Holmens Kirke, til Fogeden paa Færø, Hans Zelner, som den i en Kirke der paa Landet igen skal lade opsætte, hvilken han formener det bedst at behøve«. Den ny Døbefont er paa den øverste Rand mærket med Aarstallet 1646 og Bogstaverne H V S, hvilke ifølge en af Nationalmusæet foretagen Undersøgelse maa tydes: HANS ULRIKSEN SVITZER, om hvem man ved, at han 1639 blev beskikket til Smed i den store Smedje. Aaret 1646 var for ham betegnet ved to glædelige Begivenheder, idet hans anden Hustru samtidig fødte ham en Datter, og hans voksne Datter af første Ægteskab holdt Bryllup med den bekendte David Skolemester (David Reich). Naar det betænkes, hvor sjældne Smedejernsfonter er, - der findes neppe ti Stykker i Landet, - ligger det nær at antage, at Døbefonten er bleven skænket af Smeden til Minde om den Glæde, der paa den Tid er overgaaet hans Hus. Døbefonten, der staar paa en høj, jernmalet Fod, blev efter at være erstattet med en ny af hvidt Marmor, bevaret

i Kirken for at kunne benyttes i Tilfælde af Voksnes (Proselytel's) Daab for Altret, da den var forholdsvis let at flytte. Den afgaves 1853 til Nationalmuseet.

Sølvdaabsbækkenet er skænket af Kong Christian IV og vejede 190 Lod; det' blev 1758 fuldstændig omdannet i Tidens Stil.

Først 1647 kan Kirken regnes at have været fuldstændig skikket til Brug, i hvilket Aar der opsattes Bestemmelser for Takst af Stolestader, Begravelser i Kirken og paa Kirkegaarden, samt Takster for hvad Kirkens Embedsmænd og Funktionærer maatte beregne sig ved alle paakommende kirkelige Handlinger.

At Haandværkerne ikke kunde faa deres Tilgodehavende udbetalt af Rentekammeret, fremgaar af den Omstændighed, at deres Fordringer fra Aarene 1641-47 opkøbtes af Pengematadorerne under Frederik III, Brødrene Marselis og Rentemester Henrik Müller, blandt hvis Papirer de er at finde. Det ses endvidere, at Glarmesterens Enke i December 1646 ideligt havde anholdt Kongen om Betaling for de Vinduer, hendes Mand havde indsat i Kirken, hvorfor Kongen gav Ordre til Kirkeværgerne at betale hendes Tilgodehavende, hvilken Befaling atter blev gentaget 1650.

Den førnævnte ottearmede Lysekrone var selvsagt ikke tilstrækkelig til at lyse ud i Kirkens Gange, hvorfor gavmilde Sognebørn i Aarene 1657--65 kappedes om at skænke Holmens Kirke Lysekroner, af hvilke endnu to er bevarede.

Paa den ældste, endnu bevarede, af Delefoged ved Holmen, Kirkeforstander Niels Olufsen skænkede Krone læses: »Anno 1656, haffver NELS OLFSEN, da denne Kierkis Forstander, denne Crone vdi Hamborig til Kierken | ladet gjøre, der hans efterlate Hvstrve ELISABETH VON DORT med Kierken gjorde Richtighed, er beslvt den at tillgive, som LVDWG LORENS, Kon.: May: Tol oc Acsis Forvalter ofer Sielan lod bekoste at ophenge Aar 1662«. Det følgende Aar skænkede kgl. Hofslagtermester . Hans Hermansen og Hustru en Lysekrone af Messing i Form af en Havfrue. Indskriften lød ifølge Resen: »Denne Ære Skienck haffver Erlig oe vVelact Mand HANS HEHMANDSEN med sin kiere Hustru, Erlig oc Gudfrøctig Qvinde MAREN HENDRICKS DAATTER skiencket oc bekostet Anno 1657. Til Guds Ære, Holmens Kircke til Prydelse, oc hvo som det forringer eller forandrer, skal svare det for Guds strenge Dom. Anno 1657«. Da »Havfruen«, der hang ovet' Kordøren, hindrede

Udsigten til Prædikestolen for de Tilhørere, der sad i Pulpiturerne, og dens Vægt tyngede for meget paa Kirkens Loft, blev den 1667, trods det strenge Forbud, nedtaget af Kirkeværgen Gabriel Jacobsen og omdannet til en Lysekrone, Mage til ovennævnte af Niels Olufsen skænkede, og ophængtes med Stang og Tilbehør i Gangen ud til Urtegaarden.

Paa den tredie, ligeledes forsvundne, af Skipperlavet skænkede Lysekrone læstes: I Kong Frederich den Tredies Tid udi Kiøbenhøffns Beleiring, da Hr. Jochum Gerstorff, Dannemarckis Rigis Hofmester, var denne Kirckis Patron, haffver Hs. Kongelige Majestæts Skipper Laug et Hel' Oldermands Jacob Povels og Bisidders Capitain Søfvren Fjelderups Samtycke, foræret 500 Rixdaler til denne Crone. Past: eccl. M. Niels Spend. Kircke Værge Gabriel Jacobsen. Anno 1659,

GABRIEL JACOBSEN, der foruden at være Kirkeværge ogsaa var Forstander for Kongens Syge- og Kvæsthus, skænkede, dels fordi Kirken hidtil ikke havde haft nogen virkelig Lysekrone, dels fordi Gud »i denne haarde Beleiring har sparet og bevaret os faa overblevne Israeliter mod vore blodtørstige Fjenders Anslag« ved Gavebrev, dateret Juleaften 1659, en tiarmet Lysekrone til Kirken. I Brevet bestemte han, at Kronen skulde blive hængende nær hans Begravelse i Skippergangen og skænkede samtidig til Kirken 100 Rdlr., for hvis Renter (6 Rdlr.) Lysekronen aarlig skulde forsynes med 3 Lys til 3 Rdlr.; til Rotgieteren udsattes 2 Rdlr. for at holde den ren, og .Klokkeren fornøjedes med 1 Rdlr. for at have Opsyn med hans Grav og paase, at hans eller Hustrus og Børns Lig ikke blev forflyttet, »saalænge Verden staar«. Kronen, der endnu er bevaret, maaler 3 Alen 3 Tommer i Højden, 2 Alen 21 Tommer i Bredden og vejer 1 Skippund, 8 Lispund og 8 Pund.

Indskriften lyder: »Anno 1659 dette Herrens Huus til Prydelse hafver GABRIEL JACOBSEN, da Kirckens Forstandere, med sin kiere Hustru ELLEN PEDERSDATTEH, foræret denne Crone, med derhos 100 Rixdaler Capital, aff hvis Rente den aarligen skal reenholdis oc med Lysz forsørgis«.

En femte Lysekrone var skænket 1665 af Raadmand MORTEN MIKK;ELSEN og Hustru, hvis Ligsten fordem laa under Kronen, der faldt ned og sønderloges ganske 26. November 1841. Indskriften lød: MAARTTEN MICKELSEN Haadmand vdi Kiøhe,nhafven Med Sin |

Kirre Hvstrve | Kerstine Jens Daatter Haffver Foræret Denne Lysse Kronne Gvd Til Ærre, Kireken Til Prydelse. Anno 1665.

Sin nuværende Prædikestol og Altertavle (nedenfor beskrevet), der maa have erstattet de førnævnte, sikkert ret tarvelige, fik Kirken henholdsvis 1661 og 1662, begge kunstfærdigt udskaarne af den berømte Billedskærer ABEL SCI'IRØ'oER i Næstved. Hvis de af Thura anførte Traditioner om, at Alter og Prædikestol »efter nogles U dsagn « var forfærdiget af en norsk Bonde, og Billedhuggerarbejdet udskaaret med Kniv, efter andre udført af en blind Mand - har nogensomhelst Hjemmel, maa disse Overleveringer henføres til det ældste Alter og den første Prædikestol, som afløste Abel Schrøders.

I en udateret Supplik til Kongen, som maa henføres til 1663, klager Schrøder over, at Borgmester og Raad i Næstved vil beskatte ham, »formedelst hans ringe Billedsnider-Haandværk«, hvilket nu i mange Aar ikke af nogen haver været; eller endnu dog videre end dette, jeg nu for Eders Kgl. Maj. Kirke her i Staden haver arbejdet.« Af Holmens Kirkes Bestyrelse var han ikke bleven bedre behandlet, end i sin egen By. »Som det lader sig ansee«, skriver han, »da bliver ey anseende, at jeg paa samme Arbejde, nemlig Altertavle og Prædikestol ikke haver en Daler fri Penge, naar Kost, Tømmer og Svendeløn er betalt, thi Kirkeværgen haver tinget saa meget knap med mig, og vil dog have det velgjort«.

Til Altertavlen skænkede Borgmester JØRGE~ NIELSEN 1661 75 Rdlr., Kong FREDERIK III 1663 171 Sletdaler 42 Sk. og Viceadmiral JØRGEN BIØRNSSEN 1664 50 Rdl. Jernværket ved Knæfaldet omkring Altret blev gjort og skænket 1678 af Nagelsmed CI-IRISTEN SØRENSEN paa Bremerholm.

Til Prædikestolen skænkede 1662 den fra Frederik III's Hofhistorie bekendte Overkammertjener JAKOB PETERSEN, der i Holland ophøjedes i Friherrestanden, 200 Rdlr., hvorfor han af Kirken til Tak fik sit Vaaben opsat paa Prædikestolen - en vinget Løve. Andre 200 Rdlr. skænkedes af Dronningens Forvalter HANS HANSEN og hans Hustru ABEL CATHRINE v. DER VhSCI-I, hvis Vaabner ligeledes er anbragt paa Prædikestolen.

Daaben blev 1688 henflyttet til Pladsell lige overfor dets II uværende Sted oven over nogle ældre Grave, hvilket ses af følgende Indskrift: »Anno 1668 er dette Sal. Hans Hansens og Abel Cathrines Begravelsessted til den hellige Daabs Forretning med deres Arvingers

Minde og Tilladelse paa Kirkens Bekostning indrettet og udstafferet, samt nye Vinduer og Messing Gitterværk udenfor, og er den første Daabs Tieniste herudi forrettet d. 15. Maj i dette Aar, ved Mester Giert Wincke, da Sognepræst og Provst her i Staden«.

Kirken ejede i sin første Tid ikke selv noget Orgel. I Maj 1646 ansøgte Johan Lorentz, den vidtbekendte Organist ved St. Nikolai Kirke, om Tilladelse til at maatte opsætte et Orgelværk i Holmens Kirke uden nogen Omkostning for Kirken i Henseende til dets Anbringelse og Vedligeholdelse og med Tilladelse for ham eller en Stedfortræder, at spille derpaa. Først 1658 blev det Kirkens Ejendom, da dens Værger tilforhandlede sig Orglet af Lorentz.

1665 opsattes et stort Sejerværk i Kirken, der var købt af Inger Hans Steenbuchs for 50 Rd., og som Hans Jensen Sejermager fik Befaling til at }}fortsætte., rengøre og reparere«. I denne Anledning indstillede Kirkeværgerne til Patronen, at det var mørkt paa Kirkehvelvingen, hvor Sejerværket kom til at staa, der skulde drive de 5 Sejerskiver; der udkrævedes et lidet Tagvindue lige for Værket, at Klokkeren, som skulde stille det, desbedre kunde paase, at Værket ikke kom til Skade. 1697 fik Hans Georg Sontag Urmager 78 Rd. for overalt at reparere Kirkens Sejerværk, som i mange Aar havde gaaet urigtigt. Ved Urmagerens Død i Pesttiden kom Urværket ,atter i Uorden, bl. a. ved at Dele af samme, han havde taget med sig hjem, var bortkomne, og Værket desuden altid i slet Stand. 1712 blev det repareret, saa at det med en lang Perpendikel kunde gaa i 24-26 Timer. Istandsættelsen synes ikke at have hjulpet, Sejerværkets Upaalidelighed blev ordsproglig blandt Københavnerne. I Holbergs }}Den Vægelsindede« siger Espen til Leonard: »Herrens Hierte gaaer ungefær lige saa rigtigt som Holmens Klokke«. I Mogens Andersens Gratulationsvers til Hans Mikkelsen foran Holbergs fire Skæmtedigte hedder det: »Før Holmens Klokke skal med andre Klold<:er gaae«. Af en Klage i Politivennen ses, at det endnu 1804 ikke gik rigtigere.

I 1666 opførtes en ny Kongestol i Kirken med karmoisinrødt Fløjeløg røde Nacora Tafts Gardiner, kantet med Frynser af Guld og Silke.

En ny og ejendommelig Prydelse fik Kirken, da den oprindelige Korsranke i Aaret 1668 fjernedes og erstattedes ved en Skranke, dannet af 38 Messingbalustrer, 19 paa hver Side, paa en Undtagelse

nær i nævnte Aar skænket af kongelige Betjente, hvis Navne er indgraveret paa Balustrene. Et Ægtepar blandt Giverne har skænket ikke mindre end ti Balustre.

Fra Frederik III.s Tid stammer ogsaa det andet Steds beskrevne, vistnok af Kongen skænkede Krucifiks, der endnu pryder Kirken og maa antages at hidrøre fra det Gravmæle, Kong Christian IV. havde paatænkt at sætte sig i Roskilde Domkirke, og som i 1647 delvis gik til Grunde ved en Ildsvaade paa dets midlertidige Opbevaringssted, Tøjhuset (se S. 99).

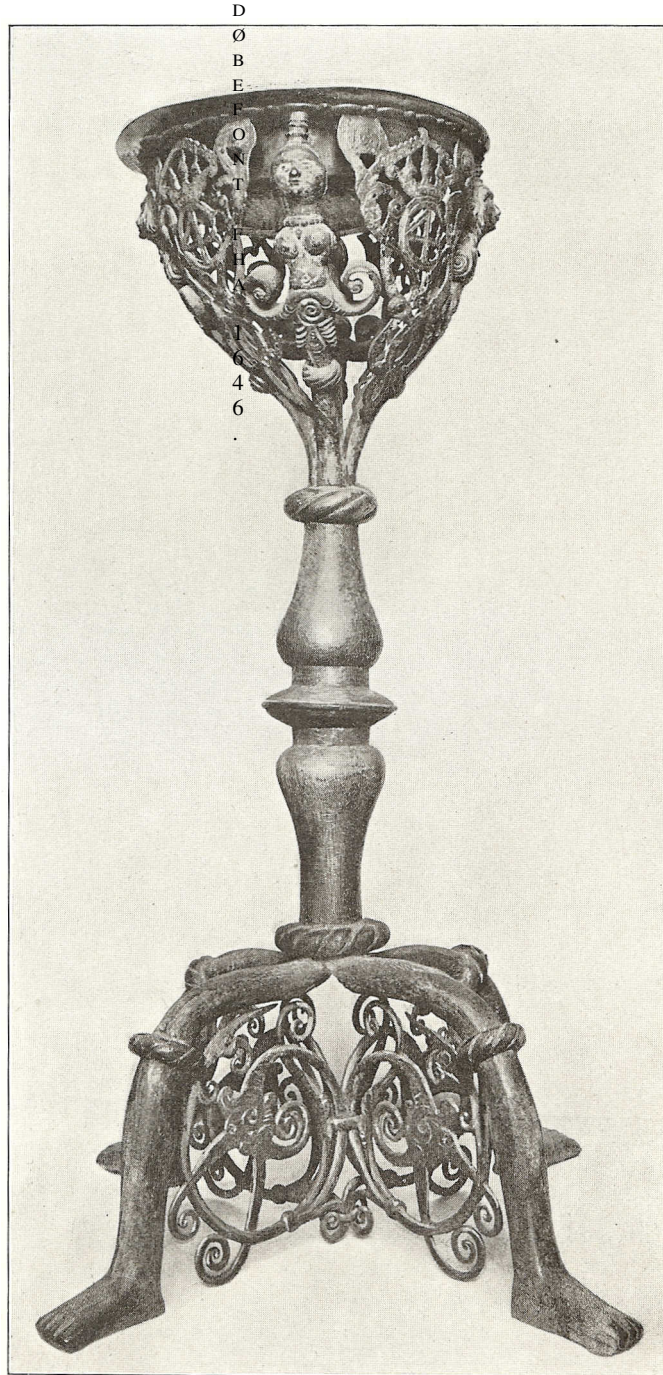
Efter at der i 1647 var bleven opsat et Reglement for Begravelser i Kirken, dækkedes Gulvet med Ligsten, og Væggene smykkedes med Epitafier af Marmor, Sandsten og Træskærerarbejde over velhavende og fremtrædende Medlemmer af Menigheden.

De mindre bemidlede Sognebørn havde fra først af fundet deres Hvilested enten paa St. Nikolai Kirkegaard eller paa Kirkegaard'en udenfor Nørreport, indtil en særlig Kirkegaard vest for Reberbanen indviedes 1628 13. Marts, og 1632 blev det forbudt, at de til Søværnet hørende Folk jordedes udenfor Nørreport. Denne nye Kirkegaard fik Navnet den gamle, efter at man 1646 havde indrettet »en Kirkegaard udenfor Kirken«, som Aaret efter øgedes med Urtegaarden mellem Kirken- og Byen. Da disse Begravelsespladser i Pesttiden 1654 tilnærmelsesvis var opfyldte, indtoges et Stykke Jord paa St. Anna Kirkegaard, »som er beliggende ved Guldhuset, som Sr. Werner beboer«, paa det nuværende Garnisonshospitals Plads, hvor Begravelserne dog ophørte 1664, for atter at optages under Pestepidemien 1711 og nogle Aar derefter.

I Aaret 1660 opsattes en Mur omkring den ene af Begravelsespladserne ved Kirken. Herom beretter en Indskrift paa en endnu bevaret Tavle i Korsurtegaardens Mur: »Anno 1660 da Gabriel Jacobson vaar denne | Kirkis Forstander er | denne Kirkegaards | Muer opsat og Pladsen | til de hensovede Guds | Børns Legemers | Huilested forordnet | og indhegnet«. Samtidig opførtes et lille Kapel, der i et 1661, 25. Januar, dateret Begravelseskøde omtales som det nye Kapel, som er bygt inde paa den nye indmurede Kirkegaard, kaldet »Cors-Urtegaard« ved Døren, som gaar ind ad Koret.

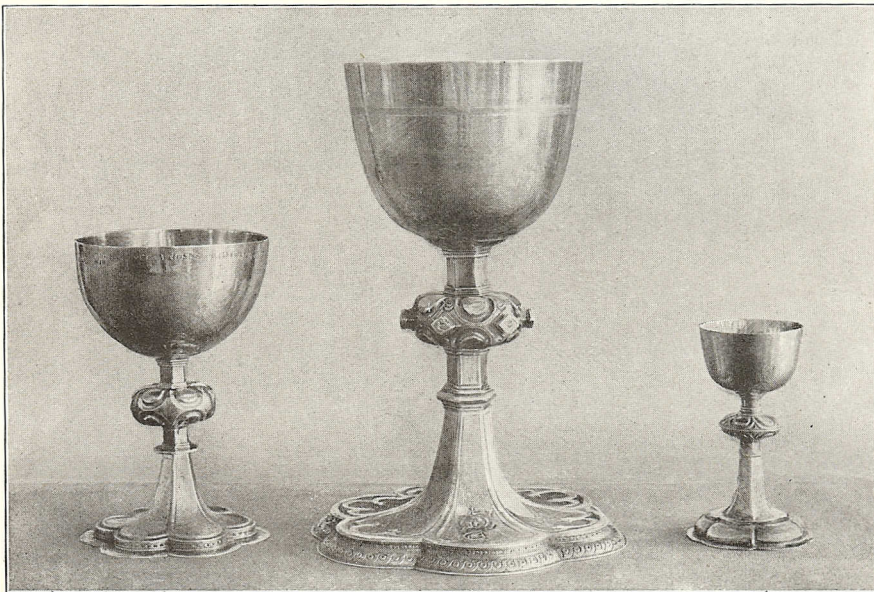
I December 1660 bevilgede Kongen efter Patronens Begæring, at det Stykke Jord og den Plads, der laa næst ved den ny Kirkegaards Jord, maatte indhegnes og indelukkes med et Stakit;

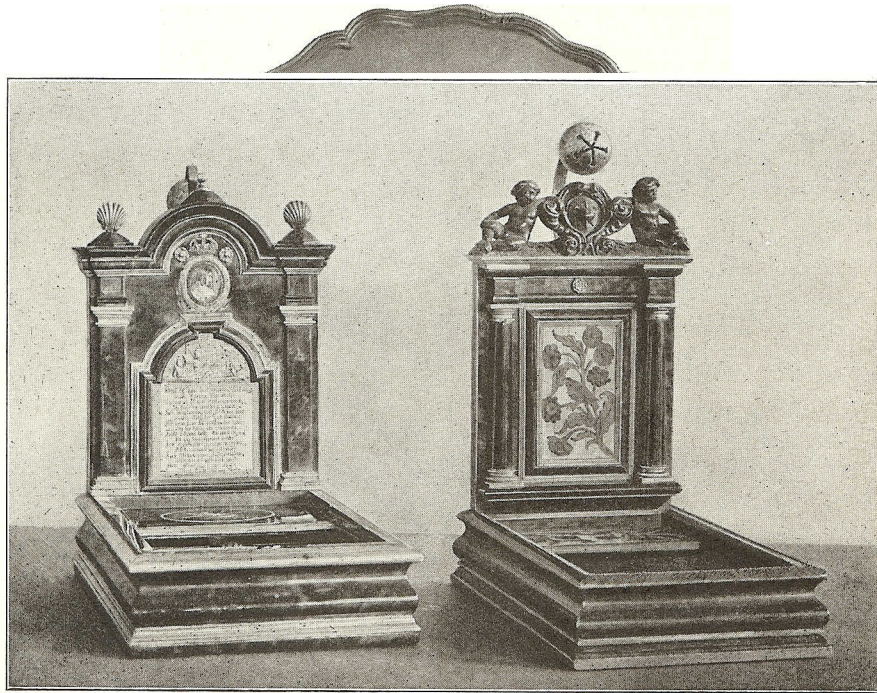
Tavle XXII

Tavle XXIII

DAABSKANDER OG ALTERKALKE.

PENGETA VLER.

- Strohel, Marg. Sophie, Kammerfrue, g. m. J. G. Walther, 305.
- Stud, Jens Richardsen, o. res. Kapl., 115, 145, 225, 226, 229. (Se Weiland).
- v. Støcken, Christoph. Ernst, Admiral, 63, 65, 69 f, 114, 215.
- Suenson, Anna, g. m. H. A. E. Stein, 212.
- , Carl Emil, 289.
- , Edv., Admiral, 242.
- , Nanna Camilla, 289. (Se Lund).
- Suhm, Peter Fred., 129 L, 179, 286.
- Svendsdatter, Else Maria, g. m. A. J. Haderup, 295.
- Svaboe, Kirst., g. m. J. H. Nimh, 226.
- Svendsen, Ane Elisah., g. m. M. Listov, 211.
- , Hans, Vejermester, 23, 91, 193, 216, 256, 258.
- , Niels, Guldsmed, 92.
- Svendstrup, Martin Chr., Konsumtionsinsp., 244.
- , Martine Fredr., g. m. L. Bendtsen, 244. (Se Ursin).
- Svitzer, Hans Ulriksen, Smed, 56.
- Swane, Gundel, g. m. B. Fogh, 241. -, Joh. Marie, g. m. E. V. Kolthoff, 230 ..
- , Lars, Varemægler, 230. (Se Clausen).
- Søhøtke, Hans Jac., Kaptltnt., 291.
- Søblad, Erik, Admiral, 273 r. Soeborg, Anna, g. m. J. Petersen, 237. -, Christine, g. m. J. Petersen, 237.
- , Peter, Præst, 237. (Se Rørbye).
- Sømod, Maren, Skoleholderske, 207.
- Sølling, Pet. Norden, Kmdr., 187. Sørens datter, Karen, g. m. Rasm. Rasmussøn, 258.
- Sørensen, Chr., Nagelsmed, 59, 94. -, Jens, Søkortdir., 124, 280.
- , Hans, Borgm., 324 f.
- Magd., g. m. J. J. Emhorg, 237. -, Marie Kirst., g. 1. m. Hallander, 2. m. Vorndran, 258, 291.
- , Mogens, Gæstgiver, 237. (Se EverlOr, Rogge).
- Sorensen - VV eiss, L. KaroLMarie, 231.
- Taaning, Peter, Præst, 239. Terkelsen, Christ. Marie Antoinette, g. m. G. F. Bock, 110.
- Tengnagel, Arent, Kompagnimester, 105, 263, 268.
- Thaahel, Anna Magdal., g. m. G. C. Bussiegel, 291.
- Thaabel, Jens, kg!. Staldskriver, 291. (Se Møller).
- Thambsen, Ingeb. Marie, g. m. F. v. Røder, 308.
- Thams, Kirst. Marie, g. m. O. 1\1. Bang, 252.
- Theis~n, Claucline Christ., g. m. C. Raven, 253 •
- Thestrup, Ollegaard Vilh., g. m. J. Sneedorff, 304.
- Thisot, Marie Elisab., g. m. M. Buchter, 243.
- Thjellesen, Birgitte, Skoleholderske, 207.
- , Fred., Skoleholder, 207.
- , 1<l'. Poppenberg, Insp., 195.
- Thomesen, Andr., Khmd., 239.
- , Emma Dor., g. m. G. C. Delhanco, 239. (Se Faher).
- Thomsen, Andr. Peter, Justitiarius, 212.
- , Anna Joh., g. m. J. O. A. Balle, 244.
- , Jørgen, Kancellird., 308.
- , Ludv. Jac. Marc. Ulr., Præst, 242, 244. (Se Gude, Klauman, Voss).
- Thorkildsen, Ole, Præst, 240. Thorning, Geske Kirst., g. m. J. Becker, 237.
- Thorup, Jens Chr., Reg.kvarterm., 302, 304. (Se Leegaard).
- Thostrup, Susanne Char!. Hede v. Joh., g. m. H. O. Laub, 224.
- Thulstrup, Doroth., g. m. C. F. A. Høyer, 222.
- , Jørgen, Bankdir., 222. (Se Wahlbom).
- Thunhoe, Niels Dan., Sokrigskommiss ær, 182, 217.
- Thurah, Alh., Kapt., 184, 187. -, Laur., Præst, 20.
- Thustrup, Erik Olursen, Skibspræst, 245.
- Tilemann, Johan Georg, Landfoged, 236. -, Joh. Nic., Præst, 236. (Se Holst).
- Tillge, Thomas Chr., Etatsrd., 217.
- Tillisch, Fred. Ferd., Minister, 188.
- Tillufsen, Gørris, 128.
- Timian (Pommerinck), Jørgen, Murmester, 53.
- Timm, Anna Margr., g. m. Fr. Jensen, 241.
- Tistorff, Drude Margr., g. 1. m. H. Høyer, 2. m. S. K. Sevel, 220. -, Michael Christensen, Præst, 220. (Se Brochmand).
- Top, Anne Cathr., g. m. C. Moller, 326.